

LEESMONITOR

DECEMBER 2020
EEN UITGAVE VAN STICHTING LEZEN

ONDERZOEK NAAR LEZEN, LEESBEVORDERING EN LITERATUUREDCATIE

De nieuwe lezer

Lezen in een uitdijend medialandschap

LEESMONITOR.NL

website voor leesonderzoek

Hoeveel tijd besteden Nederlanders aan lezen? Hoe presteren basis- en middelbare scholieren op leesvaardigheid? Doet plezier in lezen vaker lezen?

Wat maakt lezen belangrijk? Kan lezen het inlevingsvermogen in de medemens vergroten? Wat zijn verschillen tussen het lezen van papier en van schermen? Welke effecten heeft leesbevordering?

Wetenschappers doen veelvuldig onderzoek naar deze en andere vragen.

Leesmonitor streeft ernaar de wetenschappelijke inzichten over lezen, leesbevordering en literatuureducatie te vertalen voor professionals in de leesbevordering en het brede publiek.

Betoverende objecten

Omslagillustrator Peter van Hugten (1949): ‘Mijn wens om tekenaar te worden werd thuis allesbehalve gestimuleerd. Mijn vader, werkzaam bij een incassobank, vreesde: tekenaars verdienen niks. Ook leesliefde gaven mijn ouders niet door. De dirigent van het zangkoor – als kind ging ik naar een katholieke koorschool – leerde mij lezen, kijken en luisteren. Daar ben ik hem eeuwig dankbaar voor. Doordat ik langdurig in het ziekenhuis belandde met jeugdpolio, viel een aantal beroepen vanzelf af, maar tekenaar kon ik nog worden. Op de grafische school leerde ik ambachtelijk boeken maken: loden letters in een zethaak, binden met de hand... Daarnaast behaalde ik mijn lesakten, gaf tekenles en bekostigde zo de Academie.

Mijn leesliefde is ingegeven door mijn liefde voor boeken. Twee kartonnetjes met een paar velletjes ertussen waarmee je van alles kan – betoverende objecten zijn het. Ooit kwamen hier Jehova's getuigen aan de deur met de vraag of ik de

Bijbel kende. ‘Prachtig boek,’ zei ik, tot hun vreugde. Ik haalde mijn exemplaar erbij, ging uitgebreid in op zetspiegel, typografie, bandstempel – daar kwam het woord Gods niet meer tussen.

Ik lees niet eens zoveel, maar koop wel veel boeken, vooral antiquarisch. Niet alleen van illustraties, ook van goede vormgeving kan ik enorm genieten.

Tegenwoordig moet alles snel en meteen iets opleveren, met minimale inspanning. Maar als je met je mobieltje een landschap kiekt, zie je niks. Elk landschap dat ik heb getekend, vergeet ik nooit meer. Het is jammer dat scholen het tekenvak niet meer onderwijzen; je leert erdoor te zien. Je moet er wel wat voor doen, net als met lezen.

Jongeren zijn wel tot lezen te verleiden. Zo wees mijn zoon me eens op een hardrocknummer: ‘James Joyce is F*!#ng My Sister’ en vroeg: ‘Wie is James Joyce?’ Ik gaf hem *Dubliners* te lezen en later bezocht hij het James-Joycemuseum in Dublin.’

De nieuwe lezer als omnivoor

Marshall McLuhan werd er ruim vijftig jaar geleden op slag beroemd mee en de gedachte heeft nog niets aan actualiteit ingeboet: 'the medium is the message'. Zo heeft de opkomst van digitale media

geleid tot een debat over de invloed van deze nieuwe technologie op het lezen en schrijven van teksten. Gaan we dat niet gefragmenteerder en oppervlakkiger doen door digitale media? 'Iedere nieuwe technologie verandert de manier waarop we naar de wereld kijken,' zegt dichter-performer Dean Bowen in dit magazine. Technologie creëert nieuwe mensen en dus ook nieuwe lezers.

Aanleiding genoeg om in deze achtste editie van *Leesmonitor – Het Magazine* eens op basis van empirisch wetenschappelijk onderzoek te kijken naar de effecten van digitalisering op het lezen, in het bijzonder op het lezen van boeken. Wie zijn de nieuwe lezers, in termen van sekse, leeftijd, opleidingsniveau en andere persoonskenmerken? Welke vormen van literatuur zien het levenslicht buiten het boek? Wat maakt digitaal lezen anders dan lezen van papier? Hoe kunnen de verrijkingen in digitale boeken de geletterdheid van jonge kinderen stimuleren?

Dit magazine is deels een update van *Digitaal lezen, anders lezen* (2016). Die publicatie richtte zich primair op de komst van het e-boek.

Deze publicatie is veel breder van opzet en kijkt ook naar genres als Instapoëzie, fanfictie en spoken word. Verder worden de verschillende leeswijzen, net als de leesmedia, niet langer beschouwd als op zichzelf staand, maar in een continuüm. Dit past bij het inzicht dat het gefragmenteerde, oppervlakkige lezen en het lineaire, diepgaande lezen vaak in wisselwerking en dus in relatie tot elkaar voorkomen.

Zo krijgt de lezer een beeld van de gevarieerdheid van vormen van lezen en schrijven in het digitale tijdperk. En de nieuwe lezer, die blijft vooral een omnivoor.

Gerlien van Dalen

Directeur-bestuurder Stichting Lezen

Colofon

Leesmonitor – Het Magazine. Onderzoek naar lezen, leesbevordering en literatuureducatie. Een uitgave van Stichting Lezen.

Redactie: Stichting Lezen, Mirjam Noorduijn (tekst & interviews), Niels Bakker (vooronderzoek en eindredactie), Jette van den Eijnden (vooronderzoek en eindredactie), Eva Gerrits (interviews), Desirée van der Zander (coördinatie & eindredactie), Gerlien van Dalen, Roos Wolters

Redactieadres: Stichting Lezen, Nieuwe Prinsengracht 89, 1018 VR, Amsterdam, T 020-6230566, e-mail: leesmonitor@lezen.nl

Met dank aan de experts die de tekst hebben meegelezen en van commentaar hebben voorzien: Eliane Segers (Radboud Universiteit /Universiteit Twente),

Inge van de Ven (Tilburg University), Adriaan van der Weel (Universiteit Leiden)

Uitgever: Stichting Lezen

Vormgeving: Ramona Dales (Lijn 1, Haarlem)

Coverbeeld: Peter van Hugten | Illustraties: Karst-Janke Rogaar

Druk: Zalsman BV

ISSN: 2468-1091

Citeren als: Leesmonitor – Het Magazine (2020). *De nieuwe lezer: lezen in een uitdijend medialandschap*. Amsterdam: Stichting Lezen.

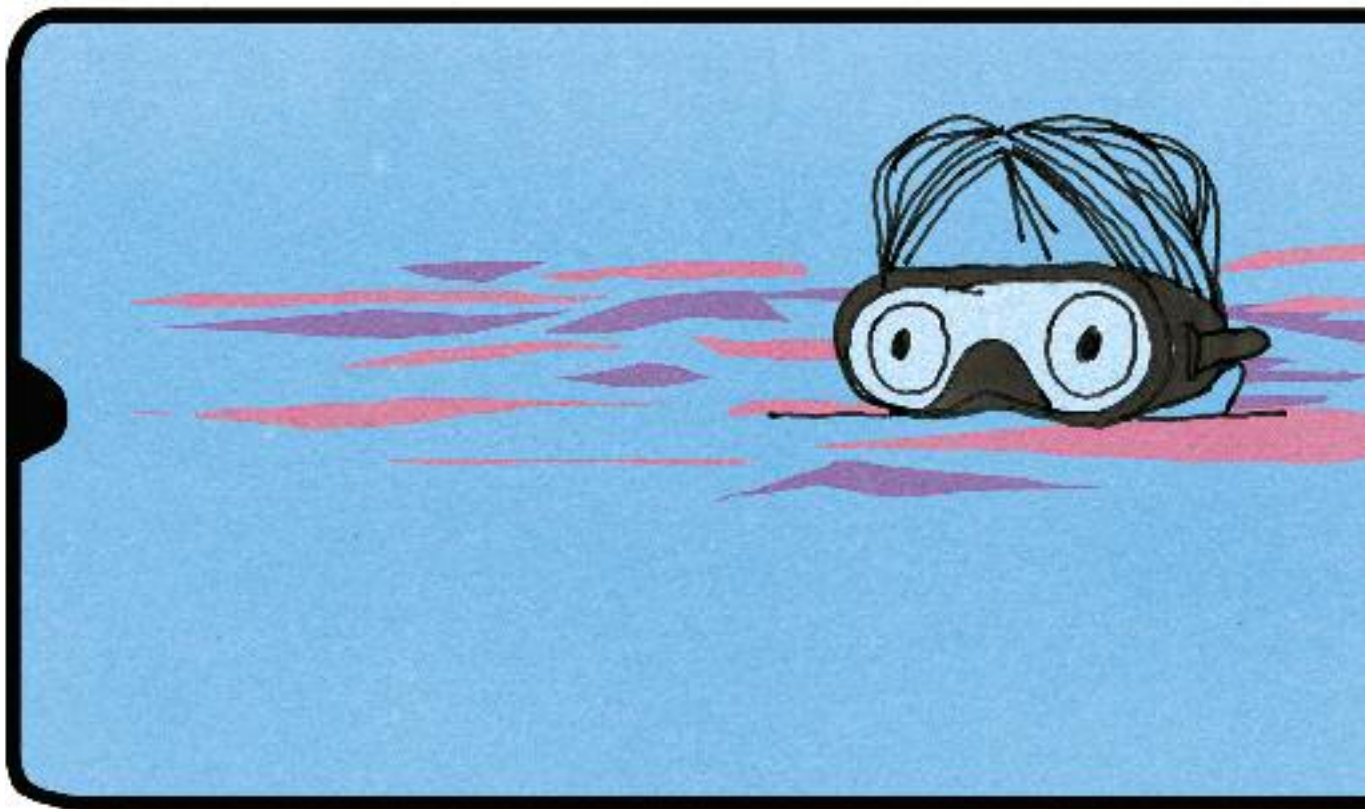
© Leesmonitor – Het Magazine is in licentie gegeven volgens een Creative Commons Naamsvermelding-NietCommercieel-GelijkDelen 3.0 Unported licentie.

Alle teksten en grafieken in deze uitgave vallen onder deze licentie, tenzij anders vermeld. De infographics, illustraties alsmede het coverbeeld vallen onder het ©.

INHOUD

Door de digitalisering zijn we minder en anders gaan lezen. Althans, dit is wat er regelmatig wordt beweerd. Maar klopt het ook? Hoe ziet dat nieuwe leesgedrag er dan uit? En biedt dit ook kansen?

- 4 Het nieuwe lezen: minder én anders
- 6 Niet of-of, maar en-en
- 9 De literatuur weekt zich los van papier
- 10 Schermlezers in beeld
- 12 Niet meer met een boekje in een hoekje
- 14 'Poëzie-avonden hebben iets sacraals'
- 16 E-boeken: hoe anders lees je die?
- 18 Interactieve e-boeken: speel- of leesgoed?
- 22 'In dienst van het verhaal' / 'De digitale ruimte is grenzeloos'
- 23 Beter lezen door beeld en geluid
- 24 Tips
- 25 Begrippenlijst
- 26 Literatuur

HET NIEUWE LEZEN: MINDER

De internetgeneratie leest niet alleen steeds minder, maar ook anders. Ondertussen daalt de leesvaardigheid. Zijn de digitale media de boosdoeners?

‘Ooit was ik een duiker in een zee van woorden. Nu scheer ik over het wateroppervlak als een man op een jetski.’ Dit citaat is van de Amerikaanse schrijver en mediadeskundige Nicholas Carr. In zijn fameuze essay *Is Google making us stupid? What the internet is doing to our brains* (2008) stelt hij dat internet en de sociale media ons vermogen aantasten om aandachtig ‘diep’ te lezen en na te denken. Door ons klik- en surfgedrag en de constante afleiding van appjes en Twitter, Facebook en Instagram went het brein aan gefragmenteerd lezen en oppervlakkigheid.

Carr is zeker niet de enige die bezorgd is over de negatieve gevolgen van internet op onze hersenen. In het boek *Digitale Dementie* (2013) waarschuwt de Duitse psychiater-filosoof Manfred Spitzer voor de nadelige invloed van de digitale media en leeswijzen op vooral het geheugen en de aandachts-spanne van kinderen en jongeren wier hersenen nog volop in ontwikkeling zijn. En in 2018 luidde neuropsycholoog Maryanne Wolf naar aanleiding van haar boek *Reader, Come Home; The Reading Brain in a Digital World* (2018) publiekelijk de noodklok in *The Guardian*. In haar artikel ‘Skim reading is the new normal. The effect on society is profound’ schrijft zij dat steeds meer internationaal onderzoek ervoor waarschuwt dat het ‘diepe lezen’ en de processen die daarvoor nodig zijn mogelijk worden bedreigd.

Toeval of niet, met de leesvaardigheid van middelbare scholieren in Nederland is het niet best gesteld. Waar de leesvaardigheid tussen 2003 en 2015 nagenoeg stabiel bleef, is deze tussen 2015 en 2018 significant gedaald. Inmiddels zijn we wereldwijd gezakt van de top naar de middenmoot. Bovendien presteren we voor het eerst lager dan vergelijkbare Europese landen (Gubbels, Van Langen, Maassen, & Meelissen, 2019). De gevolgen liegen er niet om: 24% van de vijftienjarigen loopt het risico laaggeletterd het onderwijs te verlaten. En ook: nergens is het leesplezier zo gering als in Nederland: 63% van de vijftienjarigen leest alleen als het moet, en 42% van hen vindt lezen tijdverspilling. Veelzeggend is het feit dat dertien- tot negentienjarigen dagelijks gemiddeld nog maar zo'n veertien minuten per dag lezen,

Wat is nu daadwerkelijk de invloed van dit 'nieuwe lezen' op het denkvermogen en de leesvaardigheid? Is die echt zo negatief als Carr en consorten vrezen? Feit is dat bijna de helft van de twaalf- tot vijftientwintjarigen, de zogenaamde internetgeneratie, aangeeft snel afgeleid te zijn door berichten op hun smartphone als ze een papieren boek lezen (KvB Boekwerk, 2018, meting 44). En wetenschappelijk onderzoek toont aan dat afleiding – zowel mét als zonder media – de zogenaamde 'leesflow' verstoort. 33% van de tijd die Nederlanders aan lezen besteden gebeurt media-multitaskend (Waterloo, Wennekers, & Wiegman, 2019), wat zorgt voor minder leesconcentratie en onderdompeling in het verhaal (Wennekers, Huysmans, & De Haan, 2018). Bovendien beïnvloeden digitale media ook het leesbegrip van informatieve teksten licht negatief, zo blijkt uit drie recente meta-analyses (Clinton, 2019; Delgado, Vargas, Ackerman, & Salmerón, 2018; Kong, Sik Seo, & Zhai, 2018).

Voor eenduidige wetenschappelijke conclusies is het echter te vroeg: empirisch onderzoek naar diep versus fragmentarisch lezen laat een pluriform beeld zien. Weliswaar laten de twee leeswijzen zich duidelijk onderscheiden, toch zijn de grenzen waarschijnlijk poreus. Omdat lezers constant schakelen tussen diep en fragmentarisch lezen zijn ze onlosmakelijk en wezenlijk met elkaar verbonden. Voor het huidige debat over de teloorgang van het diepgaande lezen ten faveure van het oppervlakkige, betekent dit dat goed moet worden onderzocht hoe en wanneer beide leesvormen worden ingezet. Zo heeft het oppervlakkige, gefragmenteerde lezen wellicht de functie om tot diep lezen te komen (Van de Ven, 2017).

Waarover wel consensus bestaat: geletterdheid is harder nodig dan ooit. Alleen het kunnen decoderen en begrijpen van een (lineaire) tekst volstaat niet. Door de constante informatiestroom waar kinderen en jongeren aan worden blootgesteld, moeten ze behalve (traditioneel) leesvaardig ook informatievaardig zijn. Zo moeten ze trefwoorden en zoekvragen kunnen formuleren en zoekresultaten en informatiebronnen kritisch kunnen beoordelen op basis van vorm en inhoud. Goed kunnen switchen tussen het skimmen van lappen tekst en diep lezen is daarbij cruciaal (Gubbels et al., 2019; Van de Ven, 2017; OECD, 2015). We moeten toe naar 'a *"bi-literate" reading brain*', stelt Maryanne Wolf, *'capable of the deepest forms of thought in either digital or traditional mediums.'*

In de achtste editie van *Leesmonitor – Het Magazine* gaan we dieper in op dit nieuwe lezen. Is er nog ruimte voor literatuur in het digitale tijdperk? Zo ja, hoe beleven we die dan? Wie is de nieuwe lezer? En biedt digitaal lezen ook kansen? ●●

ÉN ANDERS

bijna 40% minder dan vijf jaar geleden (Schaper, Wennekers, & De Haan, 2019). De meeste jongeren prefereren andere media-activiteiten zoals muziek en radioluisteren (2,08 uur), televisie, series en filmpjes kijken (2,06 uur), digitaal communiceren via app, e-mail en social media (1,36 uur) en gamen (40 minuten) (Schaper et al., 2019).

In *Lees! Een oproep tot een leesoffensief* (2019) stellen de Raad voor Cultuur en de Onderwijsraad, min of meer overeenkomstig de bevindingen van Carr, Spitzer en Wolf, dat de dalende leesvaardigheid van jongeren vooral komt doordat ze minder tijd aan 'diep lezen' besteden: het geconcentreerd lezen van langere teksten of boeken. Ze schrijven: 'Het is het lezen zelf dat is geëvolueerd, van langdurig en onafgebroken [...] naar een fragmentarische manier van lezen die ook wel met skimmen wordt aangeduid.' Dit is het vluchtig scannen van alinea's om snel de hoofdboodschap te kunnen destilleren. Jongeren zijn dus niet alleen *minder*, maar ook *anders* gaan lezen. Daarnaast raakt lezen steeds meer vervlochten met de bredere mediacultuur. Luisterboeken, boekverfilmingen, transmediale (digitale) verhalen en online lees- en schrijfplatforms zoals Hebban en Goodreads waaromheen actieve lezersgemeenschappen ontstaan: de wereld van het boek krijgt niet alleen steeds meer een digitale, maar ook een sociale dimensie.

**‘Het diepe lezen wordt bedreigd door het oppervlakkige lezen, maar niet andersom’
(Frank Hakemulder)**

TWEEGESPREK – Hoogleraar aan het Reading Center van Stavanger Frank Hakemulder en hoogleraar Leren en Technologie aan de Radboud Universiteit Eliane Segers werpen hun licht op geletterdheid in de 21ste eeuw: ‘Skimmen én diep lezen, beide zijn nodig.’

‘Het laatste wat we anno 2020 nodig hebben is zwart-wit-denken,’ zegt literatuurwetenschapper Frank Hakemulder, die onderzoek naar *deep reading* doet. ‘Toch zie ik dat er kampjes ontstaan van tegenstanders en voorstanders van het nieuwe lezen – de een pleit voor het klassieke lezen van papier, de ander juist voor lezen van scherm. Dat is jammer, want zo’n tweedeling is absoluut niet vruchtbaar. Bovendien, we kunnen niet meer terug. We hebben nu eenmaal te leven met de digitale wereld en de informatie-overvloed van de sociale media. En zowel de nieuwe digitale leescultuur als de traditionele, literaire leescultuur hebben we nodig.’

Eliane Segers, namens Stichting Lezen ook bijzonder hoogleraar Lezen en Digitale Media aan de Universiteit Twente, herkent wat Hakemulder zegt: ‘We houden nu eenmaal van tweedelingen, van hokjes en labels. Dus wat je ziet is dat het oppervlakkige lezen, dat wordt gezien als een gevolg van het skimmen, het scannend lezen van digitale teksten, meestal

NIET OF-OF,

Literatuurwetenschapper Frank Hakemulder (1966) is zowel verbonden aan de Universiteit Utrecht (Media- en Cultuurwetenschappen) als de Universiteit van Stavanger, waar hij sinds 2017 als hoogleraar aan het Reading Center in Stavanger onderzoek naar *deep reading* doet. Ook schreef hij in opdracht van KvB Boekwerk mee aan het onderzoeksrapport *De impact van het boek* (2019), waaruit onder meer bleek dat het lezen van fictie de empathie vergroot.

recht tegenover het diepe lezen van boeken wordt geplaatst. Dat is makkelijk, maar niet juist. De tegenstelling is niet zo absoluut. Er is sprake van een continuüm, met aan de ene kant van het spectrum het oppervlakkige en aan de andere kant het diepe lezen. Als ik een roman lees, lees ik die niet van begin tot eind diep. En ik ben blij dat ik skimmend de kern uit een artikel kan halen. Als ik dat niet zou kunnen, kan ik mijn baan niet uitoefenen. De mate van diep lezen is daarnaast ook zeer afhankelijk van wie wat leest. Om wat voor soort digitale tekst gaat het? En hoeveel voorkennis heeft de lezer? Wat voor de een gesneden koek is, is voor de ander ingewikkelde materie. Dat bepaalt hoe je de tekst leest.’

‘Wat niet wegneemt,’ vindt Hakemulder, ‘dat het lezen van langere teksten onder druk staat. Door de overvloed aan informatie raken we eraan gewend steeds kortere teksten te lezen. Maar als je echt wil doordringen tot bepaalde zaken, dan heb je als schrijver veel woorden nodig en als lezer tijd, geduld en inlevingsvermogen. Diep lezen gaat niet alleen over alles van begin tot eind lezen, maar vooral over reflecteren op wat je leest. Hoe verhoud ik mij tot de tekst, tot het wereldbeeld dat de schrijver schetst? Deze manier van lezen vraagt een diepe aandacht, in tegenstelling tot de snelle cultuur van de sociale media, waarbij alles in enkele woorden geformuleerd wordt en voorbij wordt gegaan aan de complexiteit van maatschappelijke problemen.’

Segers: ‘Pas als je een tekst op een diepe manier hebt verwerkt kan je erop reflecteren, dat klopt. En het is een feit dat jongeren in Nederland steeds meer moeite hebben met reflectie en evaluatie van wat ze lezen – dat blijkt gewoon uit de recentste PISA-test [internationaal vergelijkend onderwijs-onderzoek, red.]. Die uitkomsten baren mij wel zorgen. Toch ben ik niet somber. De vraag die we moeten stellen is, *kunnen* we niet meer diep lezen, of *doen* we het niet meer? Dat we

MAAR EN-EN

Eliane Segers (1972) heeft een master Taal, Spraak & Informatica en Cognitiewetenschap. In 2003 promoveerde ze op onderzoek naar multimediale ondersteuning van ontluikende en beginnende geletterdheid. Sinds 2018 is ze hoogleraar Leren en Technologie aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen (Radboud Universiteit) waar ze individuele variatie in lees- en leerproblemen en gebruik van ICT in het onderwijs onderzoekt. Daarnaast is ze bijzonder hoogleraar Reading and Digital Media aan de Technische Universiteit Twente (leerstoel Stichting Lezen).

steeds minder vaak aandachtig lange teksten lezen, wil nog niet zeggen dat we het ook niet meer kunnen. Tijdens de intelligente lockdown zijn er onverwachts veel meer boeken uitgeleend. En ook puzzels zijn massaal verkocht. Kennelijk konden we in die periode waarin er weinig afleiding was, daar toch voldoende aandacht voor opbrengen. De invloed van de mate van *digital exposure* op ons concentratievermogen en op onze leesvaardigheid is, voor zover ik weet, ook nog nooit grootschalig onderzocht, laat staan bij kinderen. Dat er een correlatie tussen het een en het ander lijkt te zijn, zegt uiteindelijk nog niks over oorzaak en gevolg. Er is nog veel meer onderzoek nodig.'

Hakemulder: 'Het is waar dat als we het over de invloed van de digitale media hebben, het nog maar kleine studies zijn, zoals die van neuropsycholoog Maryanne Wolf, auteur van *Reader Come Home; The Reading Brain in a Digital World*, waarin ze schrijft dat het diepe lezen wordt bedreigd. Maar als je de implicaties daarvan doordenkt voor onze samenleving – hoe meer wij oppervlakkig lezen, hoe minder goed wij ons lang en diep kunnen concentreren, hoe gevoeliger wij worden voor misinformatie – stemt dat niet optimistisch. Tegelijkertijd, de digitale wereld bestaat nog maar kort: de ontwikkelingen bevinden zich nog in een pril stadium en gaan bovendien zo ontzettend snel, dat de wetenschap eigenlijk voortdurend achter de feiten aanloopt. Dat maakt het ontwikkelen van nieuwe inzichten moeilijk.'

'Nederland is nog maar ruim dertig jaar aangesloten op het internet,' voegt Segers toe. 'En het is niet zo dat iedereen toen direct massaal de digitale snelweg opging. Ondertussen zijn digitaliteit en de sociale media niet meer weg te denken uit het dagelijks leven. Daarom pleit ik voor meer aandacht voor digitale geletterdheid in het onderwijs, al weet ik dat dat lastig is – leraren moeten al zoveel. Belangrijk om daarbij

FOTO BERT BEELEN

'De beste voorspeller van digitale leesvaardigheid is leesvaardigheid' (Eliane Segers)

te weten: de beste voorspeller van digitale leesvaardigheid is leesvaardigheid: goede lezers hebben minder last van digitale ruis dan zwakke lezers, die sowieso al worstelen. Technisch lezen, een grote woordenschat, veel leeservaring en voorkennis blijven dus ook in onze tijd essentiële voorwaarden om een goede lezer te worden. Daarbij kunnen hybride verhaalvormen met digitale en multimediale middelen helpen. Zo worden kinderen met leesproblemen door audiovisuele ondersteuning efficiëntere lezers. Dat kan het verschil maken tussen wel of niet een boek uitlezen.'

Hakemulder pleit, net als Wolf, voor een *biliterate reading brain*: 'We moeten een scherp bewustzijn ontwikkelen om effectief te leren schakelen tussen diep lezen en skimmen. Ook dat moeten we leren, anders worden we stapelgek van alle informatie. Diep lezen moet je sowieso blijven oefenen, bij uitstek in het literatuuronderwijs, waar wel een brug moet worden geslagen naar de digitale wereld. Zo kan je stukken van Shakespeare, waarin het vol zit met retorische trucjes, prima gebruiken om tegenstrijdige bronteksten of twitterdebatten onder de loep te nemen. Maar,' benadrukt hij, 'uiteindelijk denk ik wel dat het diepe lezen bedreigd wordt door het oppervlakkige lezen, maar niet andersom. Tweets blijven we echt wel kunnen lezen.' ●●●

DE LITERATUUR WEEKT ZICH LOS VAN PAPIER

*Literatuur komt in vele
multimediale vormen
en treedt steeds meer
buiten het boek.*

In het digitale tijdperk is het traditionele boek steeds minder de dominante manier waarop lezers met literatuur en verhalen in aanraking komen. Films, games, series via streamingplatforms als Netflix en narratieve podcasts maken van de lezer steeds meer een kijker en luisteraar. Het is verleidelijk te denken dat de literaire lees- en boekencultuur daardoor dreigt te verdwijnen. Maar dat is erg negatief. Onze huidige mediacultuur toont juist dat verhaalkunst onverminderd populair is. De nieuwe media vormen niet alleen maar een bedreiging: ze creëren nieuwe vormen van literatuur- (beleving) en daarnaast kunnen ze kinderen en jongeren ook naar boeken leiden.

Veelzeggend voorbeeld van dat laatste is de reportage in tijdschrift *Lezen* naar aanleiding van de pilot van de Bibliotheek *op school* van een van de mbo-afdelingen van het Koning Willem I College in Den Bosch. Twee leerlingen die in de net opgestarte bibliotheek op zoek waren naar boeken voor de zomervakantie, kozen bewust titels van door boekverfilmingen bekend geworden schrijvers. Zo tipte de een de ander *Paper Towns*. 'Je weet wel,' overtuigde ze haar klasgenoot, 'van John Green, die *The Fault in Our Stars* heeft geschreven, dat ook verfilmd is.' Zelf pakte ze even later Suzanne Collins' *Hongerspelen* uit het schap. De toelichting: 'Ik ken de film en die vind ik echt goed', (Stichting Lezen, 2018).

Deze leerling blijkt niet de enige die dit boek dankzij de film heeft gevonden. In het jaar waarin de eerste *The Hunger Games*-film verscheen, steeg de verkoop van de gelijknamige boekenreeks met zo'n 200% (Roback, 2013). Een ander noemenswaardig voorbeeld van hoe een film of serie de kijker naar het boek kan gidsen, is *Game of Thrones*. Het effect op de verkoop van George R.R. Martins *Songs of Ice and Fire*, de boekenreeks waarop de acht seizoenen tellende HBO-serie is gebaseerd, is enorm.

In 2011, toen *Game of Thrones* van start ging, zijn er negen miljoen boekexemplaren verkocht, ongeveer 38% van de totale verkoop tot dan toe. Inmiddels staat de teller wereldwijd op negentig miljoen (Wikipedia, 2020).

Zo'n 60% van alle Nederlanders geeft aan door een film, serie of game wel eens het gelijknamige boek te (gaan) lezen. En voor jongeren en jongvolwassenen geldt zelfs dat het genre 'verfilmde boeken' na 'spanning en avontuur' en 'humor' het meest gelezen wordt (KvB Boekwerk, 2018, meting 44). 36% van de twaalf- tot twintigjarigen leest weleens een boek naar aanleiding van een film, 11% naar aanleiding van een serie, en 10% naar aanleiding van een game (Qrius, in voorbereiding).

Deze veranderende mediacultuur beïnvloedt ons idee van wat we onder literatuur verstaan. Kruisbestuivingen tussen diverse media hebben geresulteerd in nieuwe literaire vormen, zoals geanimeerde en interactieve prentenboeken, met games of muziek verrijkte boek-apps, e-poëzie en literaire (lees)games. Dit soort innovatieve multimediale, digitale literatuur is vaak interactief en modulair, wat wil zeggen dat het verhaal, omdat er naast de tekst audio- of videofragmenten zijn, op verschillende manieren ervaren kan worden, afhankelijk van hoe de lezer kiest het verhaal tot zich te nemen ('t Hooft, Dresscher, & O'Hare, 2017). Zo bestaat de digitale versie van Chris Haughtons *Mama is kwijt* (het beste prentenboek van 2012) uit spelletjes waarin middels animaties het verhaal tot leven komt. En in de app 'Het geheime hoofdstuk', behorend bij het Kinderboekenweekgeschenk *Per ongelukt* (2015) van Simon van der Geest, past de omgeving zich aan de avonturen van de hoofdpersoon aan.

Daarnaast worden verhalen ook steeds vaker transmediaal. Elk type medium (boek, film, game, app) vertelt een deel van het(zelfde) verhaal op zijn eigen manier en verrijkt het vanuit zijn eigen unieke mogelijkheden. Rondom deze elkaar aanvullende, verschillende verhaallijnen en -lagen ontstaan bovendien dikwijls online gemeenschappen van lezers. Zij ondergaan het verhaal niet alleen passief, maar nemen er actief aan deel door het creëren van eigen content (memes, mashups en fanfictie).

Lezers dragen aldus bij aan de verdere uitbreiding van verhaalwerelden en de cultuur daaromheen (Hassler-Forest, 2013), alsook aan het verspreiden van literatuur: ze schrijven boekrecensies, geven leestips op online lees- en schrijfplatforms en delen verhalen en gedichten via blogs, vlogs, emails en Instagramposts. Illustratief is de veelvuldig doorgestuurde kettingmail (feitelijk een moderne variant van de ouderwetse kettingbrief) aan het begin van de coronacrisis, waarin werd gevraagd een troostrijk gedicht met anderen te delen. De keus voor een gedicht was overigens niet toevallig: juist poëzie voor volwassenen blijkt bij uitstek een sociaal fenomeen dat collectief (vaak op bruiloften of uitvaarten) wordt ervaren. Hoewel er nauwelijks Nederlanders zijn die weleens een poëziebundel lezen, komt 97% van alle Nederlanders zo toch met poëzie in aanraking (Van der Starre, 2017).

Behalve lezers manifesteren ook schrijvers zich steeds meer in de digitale wereld en op sociaal-maatschappelijke platforms. Ze schuiven aan bij talkshows en spelprogramma's, treden op bij literaire evenementen en festivals, bezoeken scholen en hebben sociale media-accounts. 'De literatuur trekt sinds het einde van de twintigste eeuw steeds meer de wereld in om haar publiek op te zoeken en zichzelf te verkopen,' aldus literatuurwetenschapper Sander Bax in *De literatuur draait door. De schrijver in het mediatijdperk* (2016). En dat creëert mogelijkheden voor een veelheid aan belevingen. Lezen beperkt zich steeds minder tot het traditionele boek: de literatuur weekt zich los van het papier. Nieuwe, andere mediavormen en de sociale interactie daaromheen veranderen ons beeld van literatuur, en hoe we literatuur ervaren. ●●●

FOTO: PAUL RAPP

'De romantische notie van het schrijvend genie dat veraf staat van de consument, met allerlei schakels – agent, uitgever, boekverkooper, enzovoort – in de keten naar de lezer, is compleet veranderd. Die keten is een kringloop geworden en de lezer is als co-auteur steeds meer aanwezig binnen de literaire praktijk, waarin het sociale aspect steeds prominenter wordt; zie sociale media, leesclubs, debatten en projecten als het hervertellen van verhalen van anderen, zoals bijvoorbeeld Ali Smith doet als beschermvrouw van *Refugee Tales*. Ook De Nieuwe Oost ontwikkelt projecten met ouderen en vluchtelingen. De periode waarin schrijvers origineel en vernieuwend moesten zijn en bijdragen aan de artistieke cultuur, lijkt voorbij. De maatschappij dicht hun weer iets toe van hun rol van vóór die romantische kunstopvatting en de uitvinding van de boekdrukkunst: de schrijver als herverteller van wat er in de maatschappij leeft, als een moderne Homerus. Het papieren boek loopt daarbij geen gevaar. Dat is als cultureel object inherent aan onze literaire cultuur, tijdloos en gewaarborgd tegen veranderende omstandigheden. Het lezen wordt veeleer bedreigd door andere, snelle vormen van tijdsbesteding. Onze branche zou nog meer moeten inzetten op de grote waarde van het lezen voor gezondheid en welzijn.'

Frank Tazelaar, directeur interdisciplinair productiehuis De Nieuwe Oost, hoofd Creative Writing ArtEZ Hogeschool voor de Kunsten

SCHERMLEZERS IN BEELD

Leeftijd, sekse en leesgedrag bepalen hoe de lezer zich digitaal manifesteert.

‘Help, mijn kind kan eerder swipen dan lopen’, zo luidde de kop boven een artikel in *NRC Handelsblad* uit 2015 over het toenemende gebruik van tablets en smartphones door kinderen van één tot vier jaar. ‘Nog voor hun eerste verjaardag gebruikt 45% van de kinderen al een tablet,’ schreef Reinier Kist in de krant. Je zou dus kunnen verwachten, vanuit het motto ‘jong geleerd is oud gedaan’, dat onder de groep digitale schermlezers zich vooral kinderen en jongeren bevinden. En dat de papierlezers met name de oudere generaties betreffen. Maar *de* digitale lezer blijkt niet te bestaan. Vrouw, man, jong, oud, veellezer, of af-en-toe-lezer: onderzoek toont dat de digitale lezer zich kenmerkt door verscheidenheid in leeftijd, sekse en (voor)leesgedrag.

De rode leesdraad: papier blijft onverminderd populair.

Allereerst, in algemene zin komen er steeds meer e-boeklezers. Tussen 2012 en 2016 groeide de groep die in het afgelopen jaar een e-boek heeft gelezen van 16% naar 23% (Van den Broek & Gieles, 2018). Daarnaast zegt 45% van de Nederlanders weleens een e-boek te lezen (KvB Boekwerk & GfK, 2019, meting 47). Voor de meeste digitale lezers geldt wel dat ze het scherm naast het papier adopteren: 46% van de boekenlezers leest e-boeken naast gedrukte boeken, terwijl 4% uitsluitend e-boeken leest en 50% alleen gedrukte boeken (KvB Boekwerk & GfK, 2019, meting 47). De meeste e-boeklezers (81%) lezen bovendien enkel boeken zonder extra digitale mogelijkheden (KvB Boekwerk & GfK, 2014, meting 30). De bescheiden groei in het aandeel digitaal gelezen teksten (boeken en online nieuws) compenseert de krimp van het lezen van gedrukte media echter niet (Wennekers et al., 2018). Netto besteden we gewoonweg steeds minder tijd aan lezen. Sinds 1955 is er al sprake van een afnemende leestijd. Tussen 2006 en 2016 liep die zelfs met 28% terug, van 4,7 naar 3,4 uur per week.

Op basis van de zogenaamde tijdsvervangingshypothese krijgen de nieuwe media meestal de schuld van deze dalende leestijd. Wie meer tijd gaat besteden aan het

één, houdt minder tijd over voor het ander. De intensivering van het lezen van boeken tijdens de intelligente lockdown van de coronacrisis lijkt deze op zich logische gedachte te ondersteunen. Zeven op de tien van de zogenaamde incidentele lezers heeft in deze periode, toen iedereen massaal thuiszat en er weinig vertier was, vaker een boek gepakt (CPNB & Team Vier, 2020). Opvallend, omdat we feitelijk evenveel toegang hadden tot andere media als vóór de lockdown.

Kennelijk liggen de zaken voor wat betreft de vermeende negatieve invloed van de nieuwe media op de leestijd gecompliceerder: media kunnen elkaar, afhankelijk van de persoon in kwestie, niet alleen vervangen maar ook aanvullen. Zo breidden mensen uit de jaren vijftig zowel hun lees- als televisietijd uit in de jaren tachtig, terwijl de jongere generaties meer gingen kijken en minder gingen lezen (Knulst & Kraaykamp, 1996). Tegenwoordig lopen de mediamenu's nog sterker uiteen. Er zijn inderdaad tieners die nooit een boek aanraken en zweren bij online communicatiediensten. Maar er zijn ook media-omnivoren die alle verschillende media intensief naast elkaar gebruiken, en laagfrequente gebruikers die überhaupt de media negeren (Huysmans, 2013; Van Kruistum, 2013).

Opvallend is dat e-boeklezers doorgaans sowieso al fervente lezers van boeken zijn, op papier én scherm (KvB Boekwerk & GfK, 2019, meting 47). Ze lopen bovendien voorop in het gebruik van digitale schermapparaten. Ook bij het digitale lezen van andere tekstsoorten zijn de technologie-pioniers oververtegenwoordigd, ongeacht of ze nu enkel van scherm lezen, of scherm en papier combineren (Wennekers et al., 2018). Daarbij moet worden opgemerkt dat het profiel van de digitale lezer per leesapparaat verschilt. Zo wordt de e-reader vooral opgepikt door oudere lezers en vrouwen (Bakker, in voorbereiding; KvB Boekwerk & GfK, 2019, meting 47) die ook het papieren boek trouw blijven (Sonck & De Haan, 2015). Terwijl jongeren en mannen – gewoonlijk de minder fervente boekenlezers – e-boeken vooral van de smartphone lezen (Bakker, in voorbereiding; KvB Boekwerk & GfK, 2019, meting 47). Die wordt, net als de tablet, vermoedelijk ook niet aangeschaft voor e-boeken. Het lezen daarvan gebeurt pas in tweede instantie, naast het gebruik van apps, sociale media en streamingsdiensten en dergelijke (Bakker, 2013).

Wat betreft het digitale voorlees- en leesgedrag van kinderen en jongeren valt op dat papier populair blijft. Driekwart van de ouders van nul- tot zesjarigen leest hun kind nog steeds vrijwel dagelijks voor uit een papieren (prenten)boek (KvB Boekwerk & GfK, 2017, meting 42). Voor kinderboeken met digitale mogelijkheden liggen de percentages lager: 9% van de ouders leest bijna elke dag voor uit een digitaal, met spelletjes verrijkt boek, 4% doet dit uit een boek met geanimeerde in plaats van statische prenten, en 8% gebruikt een voorgelezen of luisterversie (KvB Boekwerk & GfK, 2014, meting 30). Dat 56% van de ouders met kinderen jonger dan twaalf ze liever een boek van papier dan scherm ziet lezen, past bij die lage percentages (KvB Boekwerk & GfK, 2020, meting 52). De jeugd tussen tien en achttien jaar verkiest zelf trouwens ook papier boven scherm, vooral voor het lezen van lange teksten (Kennisset, 2017). Verder leest vier op de tien basisscholieren weleens een e-boek, terwijl dit onder de middelbareschooljeugd bijna de helft is. En net als volwassenen gebruiken ze de diverse leesmedia naast elkaar (DUO Onderwijsonderzoek, 2017). Noemenswaardig, ten slotte, is het gebruik onder jonge mensen van luisterboeken: van de 18% Nederlanders die weleens naar een voorgelezen boek luistert, is de helft jonger dan 35 jaar. De hoofdreden voor de keus van deze verhaalvorm, is de mogelijkheid het luisteren te combineren met andere activiteiten (KvB Boekwerk & GfK, 2019, meting 49). Dat maakt het luisterboek een makkelijk te kiezen leesalternatief. ●●●

‘Wat ik niet vrees is de verdringing van het papieren boek door digitale literatuur. Inmiddels heeft de geschiedenis ons geleerd dat bijvoorbeeld ook films en bioscopen niet overbodig zijn geworden door de komst van video en streamingdiensten. Het zijn complementaire vormen. Wat wel alvast de winst is van digitaal lezen: het kan de wereld soms wat inclusiever maken.

Wetenschappelijk onderzoek in samenwerking met Adriana Bus heeft bijvoorbeeld uitgezonden dat digitale prentenboeken, met hun ingebouwde eenvoudige interactiemogelijkheden, dyslectische kinderen kunnen helpen. Kleine vernieuwingen kunnen buitengewoon belangrijk blijken. Een goed uitgevoerd interactief prentenboek kan kinderen nog meer een verhaal inzuigen en hun aandacht vasthouden.

Niels 't Hooft heeft de Immer app ontwikkeld, die deep reading naar het scherm brengt, maar over het geheel genomen is er nog weinig digitaal, interactief leesaanbod in het young-adultgenre, terwijl dat een interessante markt is. Neem de boekenreeks waarop de gelijknamige serie *Game of Thrones* is gebaseerd; in wezen is dat prachtige literatuur, met ijzersterke dialogen. Als je van zulk werk een interactieve, digitale leeservaring kunt maken, zul je daarmee veel nieuwe lezers bereiken, juist in een leeftijdscategorie waarin lezen lang niet vanzelfsprekend is.’

Suzanne Meeuwissen, senior beleidsmedewerker Nederlands Letterenfonds

NIET MEER MET EEN BOEKJE

*Het nieuwe lezen is vooral
ook een sociale activiteit.*

*Met name voor jongeren
en jongvolwassenen.*

Wie denkt dat er geen jongeren meer zijn die van boeken houden, zou eens een keer het jaarlijkse YALFest (Young Adult Literatuur Festival) moeten bijwonen. Daar komen zo'n kleine vijfhonderd young adult-lezers uit alle hoeken van Nederland samen om hun favoriete auteurs te ontmoeten, handtekeningen te scoren, medefans te leren kennen, deel te nemen aan workshops en hun favoriete titels met elkaar te delen. 'Hier komt de hele community samen,' zo vertelde blogger Joost Zuiderdam – beter bekend als NerdyGeekFanboy – aan journalist Annemarie Terhell, toen zij twee jaar geleden het YALFest bezocht voor een reportage in Tijdschrift Lezen. 'Iedereen deelt dezelfde passie.' (Stichting Lezen, 2018).

Dit laat duidelijk zien dat lezen in het digitale tijdperk voor een belangrijk deel een sociale activiteit is. We zitten steeds minder vaak in ons eentje met een boekje in een hoekje, en komen op steeds meer diverse manieren met lezen in aanraking. Zo komt meer dan de helft van de Nederlanders, zowel lezers als niet-lezers, boeken en schrijvers tegen in tijdschriften en kranten, 49% via televisie- en radioprogramma's en 38% via podcasts. Daarnaast stuit ongeveer 44% van de Nederlanders, zowel de lezers als niet-lezers, op boeken en hun auteurs via sociale media, waarbij boeken-sites en online communities vooral door lezers worden bezocht (KvB Boekwerk & GfK, 2019, meting 48). En dan zijn er ook nog de live-activiteiten rondom boeken en schrijvers, variërend van literatuurfestivals als Nacht van de Poëzie en YALFest, tot schrijversoptredens in boekhandels, bibliotheken en (literaire) cafés. Die boekervaringen en al dan niet virtuele ontmoetingen tussen schrijvers en lezers en lezers onderling, maken verhalen en literatuur zichtbaar en tastbaar, wat uiteindelijk ook leidt tot het kopen, lenen of lezen van boeken, zelfs bij een deel van de niet-lezers (KvB Boekwerk & GfK, 2019).

Noemenswaardig is wat dat betreft het gunstige effect van schrijversbezoeken in het primair en voortgezet onderwijs op het leesgedrag en -plezier van kinderen: 78% van de basisschoolleerlingen en 61% van de middelbare scholieren bestempelt die bezoeken (voornamelijk georganiseerd door De Schoolschrijver en De Schrijverscentrale) als 'leuk' (Bos, Damstra, Kieft, Notten, & De Wijs, 2018). Tijdens die schoolbezoeken vertellen schrijvers over het creatieve proces en de totstandkoming van hun boeken, waarna vragen kunnen worden gesteld. Zo scherpen de schrijvers de geest van hun jonge publiek: ongeveer twee derde van de basisscholieren en middelbare scholieren noemt dit specifiek als opbrengst. Ook positief: de helft van de basisschoolleerlingen en drie op de tien middelbare scholieren wil vaker boeken lezen van de schrijver die op school is geweest (Bos et al., 2018).

Die sociale functie en inbedding van literatuur is met name voor schoolgaande kinderen en jongvolwassenen een wezenlijk onderdeel van lezen. Weliswaar doet de meeste jeugd inspiratie op voor boeken in de boekhandel of bibliotheek (23 -32%) of via familie of vrienden (28%), de invloed van de digitale media groeit. Zo laat 27% van de zestien- tot zeventienjarigen zich inspireren door gedeelde boekentips van bekenden op sociale media en 20% van hen door boekenberichtjes en -filmpjes van bloggers of vloggers (KvB Boekwerk, 2018, meting 44). Ruim de helft van de twaalf- tot twintigjarigen geeft bovendien aan dat ze het leuk zouden vinden om een boek van een bekende YouTuber of Instagrammer te lezen. En ongeveer een kwart leest maandelijks verhalen of gedichten op internet. Daarnaast volgt een op de tien jongeren schrijvers op sociale media; eenzelfde aantal ten slotte maakt samen met vrienden gebruik van

IN EEN HOEKJE

boekensites en online lezersgroepen (Qrius, in voorbereiding), een soort eigentijdse vorm van de traditionele, vooral bij ouderen populaire boekenclub.

Deze online platforms richten zich op de toegang tot of aanbeveling van boeken, of op het sociaal lezen en schrijven van verhalen en teksten. 64% van de Nederlanders bezocht in 2018 een toegangspatform (zoals Bol.com Kobo of de Online Bibliotheek), 27% een aanbevelingsplatform (zoals GoodReads of Lezen voor de Lijst) en 4% een platform voor sociaal lezen en schrijven (zoals Wattpad of Hebban). Er zijn meer vrouwen dan mannen die op deze online platforms afkomen. Verder is het merendeel van de bezoekers onder de vijftig jaar. De platforms voor sociaal lezen en schrijven zijn vooral favoriet bij dertien- tot zeventienjarigen: ruim 40% van de bezoekers zijn jongeren (GfK & Koninklijke Bibliotheek, 2019).

Een groeiende trend binnen het sociaal lezen is het fenomeen Instapoëzie, waarbij dichters eigen gedichten delen onder hashtags (de hashtag #dichtersvaninstagram bijvoorbeeld) die het voor lezers en auteurs makkelijk maken hen te volgen. De groep volgers van Instapoëzie in Nederland bestaat grotendeels uit hoogopgeleide (56,6%) vrouwen (81,3%) van rond de dertig jaar. 59,2% van hen leest (bijna) elke dag poëzie op Instagram. Inmiddels zijn de nodige Instapoets bekend geworden, zoals de Canadese Rupi Kaur (4 miljoen volgers; 2,5 miljoen verkochte exemplaren van *Milk and Honey*), en de Nederlandse Tim Hofman (371.000 volgers; 30.000 verkochte bundels van *Gedichten van de broer van Roos*). Deze dichters beïnvloeden uiteindelijk (indirect) het traditionele boekencircuit. In 2018 bestond maar liefst 60% van de top tien bestverkopende dichters op Bol.com uit Instapoets (Van der Starre, 2020). Dat is niet alleen opmerkelijk, maar, in het licht van de vermeende ontleding, ook hoopgevend. ●●●

FOTO ALBORZ SAHEBDIVANI

'Mijn ouders hebben me Iraanse verhalen bijgebracht. Zij vluchtten hierheen en wisten: als zij die verhalen niet zouden overleveren, zou de band met Iran verloren gaan. De oorspronkelijke teksten zijn eeuwenoud, maar tot in de generatie van mijn vader waren de meeste Iraniërs analfabeet – de orale traditie als noodzaak. Die urgentie is ook migratie eigen: als vluchteling neem je alleen mee wat je op je lichaam kan dragen; verhalen zitten in je hoofd. Door migratie worden mensen weer vertellers. Ook voor mij is het geen kwestie van keuze – zoals vaak wel gebruikelijk is in Nederland – maar noodzaak om een verhaal te beluisteren, vertellen of lezen.

Aan storytelling werd hier weinig meer gedaan, dus besloot ik zelf een podium te bouwen, waar inmiddels meer mensen dan ooit naartoe komen. Storytelling bestaat bij gratie van verbinding. Tussen verteller en luisteraar, en tussen het publiek onderling, dat samen luistert naar een verteller. Iemand die zijn verhaal vertelt, benadrukt zijn eigenheid en tegelijkertijd bevat ieders verhaal altijd iets waardoor een ander een moment van herkenning beleeft. Ons publiek: relatief hoogopgeleide twintigplussers. Een aantal, zoals Fouad Lakbir en de oprichters van New Metropolis, weet vervolgens zelf met storytelling veel jongeren uit achterstandswijken te bereiken.'

Sahand Sahebdivani, oprichter vertelpodium *Mezrab*

FOTO JOOST BATAILLE

**‘Het nieuwe lezen kan een stepping stone of gateway drug zijn’
(Kila van der Starre)**

Dichter-performer Dean Bowen en literatuurwetenschapper Kila van der Starre merken, ieder vanuit hun eigen discipline, dat er nieuwe vertelrituelen ontstaan en literatuur steeds meer buiten het boek wordt ervaren.

De tijd die mensen besteden aan andere media – televisie, radio, internet, maar ook een avondje uit – worden in de literaire wereld nogal eens als bedreiging voor het boek gezien. Kila van der Starre, die recent aan de Universiteit van Utrecht een proefschrift over ‘poëzie buiten het boek’ heeft afgerond, vindt dat dat ‘een heel scheef beeld’ oplevert. ‘Literatuur wordt grotendeels buiten het boek ervaren,’ licht ze toe. ‘Jongeren lezen bijvoorbeeld poëzie op Instagram, kortverhalen op blogs en fora en luisteren naar verhalen via podcasts en tijdens live evenementen. De Amerikaanse dichter Kenneth Goldsmith zei het eens heel raak: “*We’re reading and writing more than we have in a generation, but we are reading and writing differently, in ways that aren’t yet recognized as literary.*”

‘Daar ben ik het volledig mee eens,’ zegt dichter-performer Dean Bowen. ‘Op de sociale media – Twitter, Instagram, Facebook, Tumblr – vind je heel veel gevarieerde, op taal gebaseerde artistieke productie. Maar daar wordt enorm bagatelliserend

‘POËZIEAVONDEN HE

Literatuurwetenschapper Kila van der Starre (1988) is gespecialiseerd in hedendaagse poëzie. Recent promoveerde ze aan de Universiteit Utrecht op onderzoek naar ‘poëzie buiten het boek’. Samen met Babette Zijlstra publiceerde zij in 2018 het poëziedoe-boek *woorden temmen. 24 uur in het licht van Kila&Babsie*. In 2017 lanceerde ze de crowdsourcingwebsite *Straatpoezie.nl* en publiceerde ze het onderzoeksrapport *Poëzie in Nederland*. Met Sarah Posman en Jeroen Dera stelde ze in 2016 het boek *Dichters van het nieuwe millennium* samen.

over gedaan. Terwijl je zoiets als *meme-culture*, waarbij het draait om talige spitsvondigheden in relatie tot beeld, of *fanfiction*, zelf verzonden verhalen van fans gebaseerd op bijvoorbeeld series als Harry Potter, echt wel literaire waarde kan toedichten. Natuurlijk is niet alles van een even goede kwaliteit: internet is toegankelijk voor iedereen en er zijn geen poortwachters om onderscheid aan te brengen. Toch zullen we echt op een andere manier moeten leren kijken naar wat er op het internet gebeurt in relatie tot literatuur en, wat mij betreft, ook de dynamische ontwikkeling van taal.’

Van der Starre ziet gelukkig wel lichtpuntjes: ‘De begrippen literatuur en lezen worden opgerekt. Het heeft even geduurd, maar non-boekvormen worden langzaam toegelaten tot het literaire veld. Literatuurcritici erkennen spoken word bijvoorbeeld steeds meer als literatuur, net als literatuurwetenschappers en de letterenfondsen in Nederland en Vlaanderen trouwens. Het is belangrijk dat we beseffen dat literatuur, lezen en het papieren boek met imagoproblemen kampen. Die kunnen simpelweg in woordkeuze schuilgaan. Uit mijn onderzoek blijkt bijvoorbeeld dat veel mensen hele verschillende associaties hebben bij de woorden ‘poëzie’ en ‘gedicht’. Het eerste klinkt voor velen moeilijk, saai, ouderwets, niets voor hen. Terwijl het tweede iets is wat ze wel willen lezen. Veel jonge mensen zien zichzelf niet als poëziefhebber, maar wel als gedichtenliefhebber of taalkunsthiebber.’

Bowen maakt als dichter en performer in ieder geval niet echt verschil tussen poëzie en spoken word. ‘Ik voel mij verwant met beide,’ vertelt hij. ‘De rekbaarheid van de taal, daar gaat het mij om. Wat kan je er nog meer mee dan schrijven op een manier dat je direct begrepen wordt? Toen ik na mijn havo-tijd als hiphopkid eenmaal besloot daadwerkelijk poëzie te gaan maken, was voor mij de route naar het podium korter en makkelijker af te leggen dan naar een uitgeverij. Het podium is ook een hele waardevolle ruimte om te ontdekken wat taal vermag. Het belang daarvan moet je niet onderschatten.

BBEN IETS SACRAALS'

Dichter-performer Dean Bowen (1984) begon als negenjarige gedichten te schrijven dankzij een schoolbezoek van een dichter, wat zich later vertaalde in een liefde voor hiphopmuziek. Zijn daadwerkelijke carrière begon hij in de Rotterdamse spoken word-scene. Al snel verwierf hij faam op (inter)nationale podia vanwege zijn bezielde voordracht. Hij publiceerde onder andere op *Samplekanon* en *Hard//Hoofd* en in *nY* en *Kunsttijdschrift Vlaanderen*. In 2015 won hij de SPOKEN Award in de categorie poëzie. Zijn debuut *Bokman* werd in 2018 genomineerd voor de C. Buddingh'-prijs. Sinds januari 2019 is hij stadsdichter van Rotterdam.

Woordkunstavonden worden drukbezocht. Daaruit blijkt dat er een grote, vernieuwde behoefte is aan het vertellen van en luisteren naar verhalen. De noodzaak is absoluut voelbaar onder jongvolwassenen.'

Deze groeiende populariteit voor poetry slams en spoken word-avonden begrijpt Van der Starre wel: 'Een literaire avond heeft een grote sociale component. Je luistert samen met anderen in dezelfde fysieke ruimte naar live voorgedragen poëzie. De sfeer die ontstaat, is heel moeilijk na te bootsen in video's of livestreams, en al helemaal niet door in stilte te lezen. Het luisteren naar poëzie is heel anders dan het lezen ervan. Je kunt niet je eigen tempo bepalen en de manier van voordragen beïnvloedt je ervaring van de tekst, net als de locatie waar je je bevindt en de anderen om je heen. Er is weleens gezegd dat de toename van literaire avonden samenhangt met de afname van kerkbezoeken. Poëzieavonden hebben iets sacraals.' Bowen vindt dit geen gekke theorie. 'De kerk is, los van het religieuze element, natuurlijk ook een huis van verhalen. Het bezoeken van literaire avonden kan je inderdaad zien als een manier om het wegvallen van kerken te overkomen. Zo ontstaan er, onbedoeld, weer nieuwe vertelrituelen.'

Die nieuwe manier van literatuurbedeving en het nieuwe lezen en schrijven, vindt Bowen, bewijst dat 'de literatuur leeft'. 'Het is niet zo,' verduidelijkt hij, 'dat ik me geen zorgen maak over de ontleding. Maar ik vind wel dat er een besef moet komen in de boekenwereld dat bijvoorbeeld de boekenverkoop niet alles zegt over hoeveel literatuur-, verhalen-, of poëziefhebbers er zijn. Met iedere technologische revolutie verandert de manier waarop we door de wereld navigeren. Voordat de boekdrukkust bestond, gingen de mensen naar het theater om verhalen te consumeren. Nu zijn er het internet en de sociale media, en van daaruit groeit ook weer de behoefte om samen verhalen te beleven.'

FOTO FLORES DE KRAKER

'Het podium is een waardevolle ruimte om te ontdekken wat taal vermag' (Dean Bowen)

Van der Starre: 'Poëzie is altijd al een multimediaal genre geweest. Het is oraal ontstaan en is in die mondelinge vormen blijven bestaan, ook toen het schrift, de drukpers en het internet werden uitgevonden. Web 2.0 heeft een enorme invloed gehad op de verspreiding van poëzie, zowel in schriftelijke als in mondelinge vorm. Poëzie gaat bijvoorbeeld viraal via YouTube en na emotionele gebeurtenissen worden gedichten massaal gedeeld via de sociale media.' Bowen: 'Door die verschillende literatuurvormen – spoken word, blogs, Instagramgedichten – bewegen mensen overigens weer naar het boek toe, ook de performers en dichters. Zoals Gershwin Bonevacía, stadsdichter van Amsterdam: hij begon op het podium, bracht zijn debuutbundel in eigen beheer uit, en nu heeft Das Mag hem onder zijn hoede genomen: zijn nieuwste bundel *Toen ik klein was, was ik niet bang* is aanstaande. En die bundels verkopen heel goed.' Van der Starre beaamt dat: 'Door Instagramdichters zijn jonge mensen massaal papieren poëziebundels gaan kopen. In verschillende landen hebben jongeren ervoor gezorgd dat meer mensen poëzie lezen dan in de afgelopen twee decennia. Het mooie is dat het nieuwe lezen zo een *stepping stone* of *gateway drug* kan zijn; idealiter is het een aanvulling op het lezen van papieren boeken.' ●●●

E-BOEKEN: HOE ANDERS LEES JE DIE?

*Een en hetzelfde boek:
de een zweert bij
papier, de ander bij
pixels op het scherm.
Maar wat is voor
de leeservaring en
het tekstbegrip
het gunstigt?*

‘Een papieren boek is om in je hart te sluiten en nog eens terug te pakken’, zo zei eigenaar van de Nieuwe Boekhandel (Amsterdam) Monique Burger enkele jaren geleden in een artikel in *NRC Handelsblad* over de voor- en nadelen van het e-boek (Wybenga, 2012). Maar e-boeklezers zijn voor dit soort emotionele argumenten niet erg gevoelig. Je hoeft niet meer te slepen met een vakantiekoffer vol zware boeken, vinden zij. En ook fijn: je kunt e-boeken direct aanschaffen vanuit je stoel, thuis. Na het instellen van de intelligente lockdown tijdens de coronacrisis bleek dit voor veel mensen een uitkomst. De fysieke bibliotheken waren al weken dicht. Maar het aantal downloads van e-boeken – zeker na de lancering van de gratis app Thuisbieb – was nog nooit zo hoog (Koninklijke Bibliotheek, 2020).

Zoveel lezers, zoveel media-voorkeuren. Maar wat zijn de verschillen tussen het lezen van papier en scherm nu eigenlijk precies, als de inhoud van de tekst hetzelfde is? En beïnvloeden deze eventuele verschillen ook de leeservaring en het tekstbegrip?

Allereerst, papier bezit fysieke eigenschappen die helpen bij het lezen en interpreteren van de tekst. De pagina's zijn tastbaar: ze knisperen en de lezer kan ze zelfs ruiken. Deze zintuigelijke ervaringen helpen je navigeren in de tekst. Daarnaast is tekst op papier stabiel ten opzichte van de pagina, wat kan helpen de informatie te onthouden (Mangen, 2008). Het lezen van een e-boek via een e-reader, tablet, laptop of smartphone verschilt wezenlijk van het geprinte boek. Zo zijn lettergrootte en -type eenvoudig aan te passen naar eigen wens. Een nadeel: het tekstbeeld verschuift, waardoor je de tekst mogelijk minder goed onthoudt. Ook het tikken en swipen om door het boek te bewegen, hebben eventueel een ongunstig effect op de leeservaring. Deze handelingen verstoren onze relatie met de tekstinhoud en de wereld van het verhaal (Mangen, 2008). Die verschillen tussen papier en scherm manifesteren zich trouwens vooral bij het lezen van teksten langer dan ongeveer een pagina in Word: hoe langer het leesstuk, hoe meer er gescrold en geswipet moet worden, wat hogere cognitieve eisen aan de lezer stelt (Singer & Alexander, 2017).

Deze ongunstige effecten van het lezen van niet-verrijkte e-boeken (dus digitale teksten zonder hyperlinks en animaties en dergelijke) worden voorzichtig ondersteund door recent empirisch onderzoek. Zo gaan lezers van een e-boek of kort verhaal op de tablet minder op in de verhaalwereld (Van Gils, Bakker, & Evers-Vermeul, 2020; Mangen & Kuiken, 2014). Ook blijken ze zich het verhaal minder nauwkeurig te herinneren (Mangen & Kuiken, 2014). Drie meta-analyses van respectievelijk 54, 33 en 17 studies wijzen daarnaast op een klein negatief effect op tekstbegrip, in het nadeel van digitale boeken. Daarbij moet worden opgemerkt dat dit voor informatieve, maar niet voor verhalende teksten geldt (Delgado et al., 2018; Clinton, 2019; Kong et al., 2018).

Het is niet ondenkbaar dat leeservaring en tekstbegrip groeien naarmate mensen meer ervaren raken in het schermlezen. Een onderzoek onder basisscholieren waaruit blijkt dat zij de tekst – van papier én scherm – even goed begrijpen (Nielen, 2016) lijkt dit idee te ondersteunen. Ander empirisch onderzoek wijst echter op het tegendeel. Zo worden digitaal ervaren brugklaslezers bij het lezen van een kort verhaal op de tablet minder in de verhaalwereld ondergedompeld dan wanneer ze het van papier lezen (Van Gils et al., 2020). Bovendien blijkt het verschil in tekstbegrip tussen beide media, in het nadeel van het scherm, groter voor recentere studies. Dit suggereert dat naarmate de ervaring met schermlezen toeneemt, dieper tekstbegrip juist afneemt (Delgado et al., 2018). Een kanttekening: bij deze meta-analyses is geen rekening gehouden met de enorme variatie aan digitale teksten en leesapparaten en de verschillende effecten daarvan op het lezen.

Meer wetenschappelijke zekerheid bestaat er over de effecten op het leesgedrag en -begrip van het zogenaamde taskswitchen. In algemene zin geldt voor zowel papier- als schermlezers: hoe vaker ze het lezen met andere activiteiten afwisselen of combineren, hoe minder ze in het gelezene opgaan. Terwijl juist geboeide aandacht een haast automatische onderdompeling in de tekst veroorzaakt en een van de vijf positieve leeservaringen is (Tellegen & Frankhuizen 2002). Schermlezers laten zich echter vaker tot (media)multitasken verleiden dan papierlezers, wat impliceert dat vooral digitaal lezen tot minder leesflow leidt (Wennekers et al., 2018). Daarnaast tonen experimenten dat taskswitchen leidt tot minder efficiëntie en effectiviteit: studenten die chatten of vragen beantwoorden als ze een essay lezen, doen er langer over dan studenten die ongestoord kunnen doorlezen, ook als de afleidende tijdbesteding van de leestaak wordt afgetrokken (Bowman, Levine, Waite, & Gendron, 2010; Cho, Altarriba, & Popiel, 2015). En bij proefpersonen die het lezen van een digitale tekst moeten combineren met informatie onthouden uit een tweede taak, gaat dit ten koste van tekstbegrip (Cho et al., 2015).

Met name de multifunctionaliteit van de tablet, laptop en smartphone verleidt de lezer tot uitstapjes. Als mensen op deze apparaten e-boeken lezen, taskswitchen ze vaker en vinden ze het lezen ook minder aangenaam dan degenen die geprinte boeken lezen. Voor gebruikers van de voor boeken bedoelde e-reader ligt dit anders. Ondanks de eerder genoemde ideeën van Mangen (2008) maakt het voor hen niet uit of ze het boek via het e-readerscherf of van papier lezen: niet alleen het taskswitchgedrag is vergelijkbaar, ook levert het een even prettige en optimale leeservaring op (Bakker, in voorbereiding). Overigens geven alle e-boeklezers aan dat wanneer het taskswitchen de inhoud betreft (woordbetekenis opzoeken, een audiovisueel fragment bekijken dat aansluit op de tekst, en dergelijke), dit de leeservaring ten goede komt (Bakker, in voorbereiding). In plaats van fragmentatie kan taskswitchen dus ook leiden tot integratie. Zo ontstaat een nieuwe vorm van diep lezen. ●●●

FOTO: H. VAN HERK

‘E-book-lezers zijn gemiddeld 53 jaar. Wij bieden een abonnement aan waarmee je voor tien euro per maand zoveel e-books kunt lezen als je wil, en die gebruikers zijn gemiddeld tien jaar jonger. Zo’n digitaal abonnement werkt uitstekend; als je voor tien euro per maand zoveel papieren boeken zou kunnen bestellen als je wil – klinkt mooi, maar waar laat je ze? Het geprinte boek concurreert niet met e-books, het zijn eerder Netflix, Instagram en Facebook die lezers “wegkopen”. Nu, door de coronapandemie, wordt lezen wel weer populairder. Opvallend: de groeiende verkoop van oudere e-titels, waarvan de papieren versies al uit de schappen zijn verdwenen. Door de handeling van het lezen zo simpel mogelijk te maken, houd je mensen ook aan het lezen. E-books en -readers helpen daarbij. De apparaten worden voortdurend geoptimaliseerd en het kostenaspect is transparant. Reguliere boekenuitgevers werken conservatiever en minder prijsbewust. Doordat een e-book meteen is te downloaden en te lezen waar en wanneer je maar wil, verlaag je de leesdrempel. En met een e-reader in plaats van je telefoon, stimuleer je het momentum al helemaal: je leidt jezelf niet af met internetten tussendoor.’

*Erik Rigters, director publishers relations
Rakuten Kobos*

INTERACTIEVE E-BOEKEN:

Digitale geletterdheid is vooral printgeletterdheid.

Maar interactieve vertelmiddelen

kunnen bij kinderen en tieners

wel een positief leeseffect

bewerkstelligen.

Als je meer informatie wilt over een bepaald onderwerp pak je tegenwoordig direct je smartphone of tablet en zoek je even op internet. Niet zelden komt je uit bij een Wikipedia-artikel met de nodige hyperlinks. Je klikdrang bedwingen is geen eenvoudige opgave: de mens is van nature nieuwsgierig. Dus je klikt, je leest, je klikt nog eens, leest verder, klikt weer – en voordat je het weet ben je kwijt wat je eigenlijk wilde weten.

Het lezen van dit soort genetwerkte (informatieve) hypertexten, waarbij digitale pagina's via hyperlinks naar elkaar verwijzen zonder onderscheid te maken in relevantie, is vergeleken bij het lezen van een lineaire tekst geen sinecure. Je moet al lezend en interpreterend bepalen om al dan niet zijpaden in te slaan en de beoogde (hoofd)leesweg te verlaten door op de hyperlinks te klikken. Daarnaast moet je veel uiteenlopende informatie onthouden en integreren in de eerder gelezen tekst(en). Doordat genetwerkte hypertexten geen ge(rang)ordende structuur hebben – in tegenstelling tot de minder frequent voorkomende hiërarchische hypertexten met een logische boomstructuur in een hoofdmenu, zoals websites – is oriëntatie- en navigatiekunst vereist voor een effectieve leesroute. Dat basis- en middelbare scholieren hiërarchische hypertexten bijna even goed begrijpen als lineaire teksten,

terwijl genetwerkte hypertexten juist tot een lager begripsniveau leiden (Blom, Segers, Knoors, Hermans, & Verhoeven, 2018) is vermoedelijk dan ook niet geheel toevallig.

Dat voor het lezen van een hypertext andere vormen van geletterdheid nodig zijn, is evident. Toch blijkt een goede vaardigheid in het offline lezen ook de belangrijkste voorwaarde voor het succesvol doornemen en begrijpen van een (informatieve) internettekst. Printgeletterdheid verklaart 80% van de verschillen in de (online) leesprestaties van vijftienjarigen, volgens het internationale leesvaardigheidsonderzoek PISA. Wie van kinderen goede schermlezers wil maken, doet er dus verstandig aan hun vooral de vaardigheden en vormen van geletterdheid aan te leren die van belang zijn bij het lezen van papier. Daarnaast blijkt uit de PISA-test dat goed kunnen zoeken en navigeren op het internet de belangrijkste online vaardigheden zijn om op in te zetten. Leerlingen die erin slagen om de relevantste informatiebronnen op te sporen, presteren ook beter op de online leestaak (OECD, 2015).

Het is belangrijk om te beseffen dat de effecten van het lezen van informatieve hypertexten niet één op één te vertalen

verhaal te begrijpen. Het effect van bij het verhaal passende bewegende beelden en animaties in digitale boeken is nog positiever, vooral op het verhaalbegrip en de woordenschat (Takacs, Swart, & Bus, 2015). Dit geldt bovendien niet alleen voor (jonge) kinderen met een normale taalontwikkeling, maar ook voor diegenen met een taalachterstand (Smeets, 2012; Sari, Başal, Takacs, & Bus, 2019): de camera kan inzoomen op het plaatje, wat kinderen helpt de betekenis van woord en beeld met elkaar te verbinden (Bus et al., 2015). Daarnaast krijgen ze dankzij de bewegende beelden een indruk van het tijdsverloop van het verhaal waardoor ze oorzaak en gevolg van de verhaalde gebeurtenissen leren doorgronden (Sari et al., 2019). Als deze geanimeerde boeken ook interactiviteit bevatten, verdwijnen die voordelen voor het begrip weer, vooral voor kinderen met een taalachterstand (Takacs et al., 2015; Bus & Takacs, 2015).

Er zijn aanwijzingen dat verrijkte e-boeken ook het leesgedrag en de leesvaardigheid van tieners kunnen stimuleren. Deze interactieve fictie, waarbij het functionele gebruik van de taal op de voorgrond staat, lijkt overigens nogal op een *adventure game*: de jongere is tegelijkertijd lezer en speler

SPEEL- OF LEESGOED?

zijn naar die van het lezen van verrijkte e-boekverhalen, fictie dus. Daarbij, de ene digitale verrijking is de andere niet. Onderzoek onder tieners en jongvolwassenen laat zien dat het aanklikken van hyperlinks ongunstig is voor de onderdompeling in de fictieve verhaalwereld en de emotionele betrokkenheid bij de personages (Miall & Dobson, 2001). Terwijl met name in digitale kinder- en prentenboeken goed doordachte interactiviteit de woordenschat en het verhaalbegrip juist positief kunnen beïnvloeden. Let wel, ‘goed doordachte’: niet alleen de soort vertelmiddelen, maar ook de mate van aansluiting van de spelelementen op het verhaal en de dosering ervan bepalen of en in hoeverre de gunstige effecten zullen optreden. Als elk scherm is gevuld met spelletjes, filmpjes, animaties, (achtergrond)muziek en hotspots die je willekeurig kunt aanklikken, leidt dit kinderen af van het verhaal. Ze komen dan in een speel- in plaats van leeshouding terecht (De Jong & Bus, 2002). Daarnaast kan het schakelen tussen het verhaal en de digitale extra’s hen moeite kosten zich opnieuw te concentreren (Bus, Takacs, & Kegel, 2015).

De combinatie van specifiek *beeld* en tekst heeft sowieso een positieve invloed. Het is algemeen bekend dat statische prenten in het traditionele prentenboek kinderen helpen het

en dus onderdeel van de virtuele verhaalwereld. Hij of zij beweegt zich daardoorheen, voert via (geschreven) tekst gesprekken met de personages, lost taalpuzzels op en creëert al spelend zijn eigen verhaal (Ostenson, 2013). Het noodzaakt leerlingen zich te realiseren wat de taal die ze gebruiken, betekent. Uit ervaringen van Amerikaanse docenten en enkele kleinschalige experimenten blijkt dat leerlingen deze interactieve, avontuurlijke leesgames heel motiverend vinden (Pereira, 2013). Hetzelfde geldt voor een groep drie-vwo- en vier-havoleerlingen bij wie is onderzocht of en in hoeverre deze Engelstalige interactieve fictie aan de Engelse leesvaardigheid en woordenschat kan bijdragen: ze vonden de leesgame leuker, interessanter en leerzamer dan leerlingen die het verhaal in boekvorm lazen. Daarnaast ging hun leesvaardigheid er daadwerkelijk meer op vooruit (Droop, Van Gorp, & Verheul, 2017).

Een doordacht interactief (kinder- en jeugd)boek blijkt dus op een andere manier goed voor de leesvaardigheid en taalontwikkeling dan het traditionele (geprinte) lineaire boek.

Illustratie uit *Bliksem!*

'IN DIENST VAN HET VERHAAL'

Eigenaar van Het Woeste Woud Christiaan Coenraads ontwikkelt digitale prentenboeken en werkt met partners aan 'het digitale prentenboek nieuwe stijl'. Hun vertrekpunt: hoe vertaal je de klassieke, literaire leeservaring naar digitale platforms?

'Er kan weinig tegen een traditioneel prentenboek op. Daar is zo goed over nagedacht door de auteur en illustrator en zoveel liefde ingestopt, daar is niks aan te verbeteren. Zeker niet door er game-achtige toeters en bellen in te stoppen, waarop kinderen als een dolle voor de gein gaan klikken. Ook in een digitaal prentenboek moeten kinderen de magie van het verhaal kunnen beleven. Ik wil ze het klassieke leesgevoel laten ervaren: dat er rust en ruimte is om met het verhaal in gesprek te gaan, om betekenis in je hoofd te construeren. Toen Het Woeste Woud eind jaren negentig op initiatief van KRO en Stichting Lezen begon met de tiendelige animatieserie *Mijn mooiste prentenboek*, waarbij we verhalen van bekende prentenboekenmakers geschikt maakten voor televisie, was dat mijn uitgangspunt en dat is nooit meer veranderd. Dat is een erekwestie.

Waar het mij om gaat, is dat de digitale vertelvormen die wij ontwikkelen zwakkere of onwillige lezers toch in staat stellen om de verwondering die verhalen kunnen bieden, te laten ervaren. Niet elke ouder heeft zin, tijd, of kan voorlezen, en op school haken sommige kinderen af. Onze boeken zijn nadrukkelijk zo gemaakt dat kinderen ze zelf kunnen hanteren: ze kunnen er in hun eigen tempo doorheen, zo vaak als ze willen. De interactiviteit die wij toevoegen, doseren wij heel bewust en staat volledig in dienst van het verhaal. De digitale techniek gebruiken we als een extra literair middel om de

leeservaring te versterken. Dat vergt niet alleen veel denkwerk, maar is ook zeer inspirerend om te doen.

Zo hebben illustrator Leo de Wijs en ik *Bliksem!* gemaakt, een avontuur over een jongetje dat ervan droomt om, in navolging van zijn vader die weerman is, zelf bliksem te maken en daartoe ongevraagd zijn vaders weermachine 'leent', met alle gevolgen van dien. In dat verhaal, dat er overigens zonder steun van het Nederlands Letterenfonds nooit was gekomen, zijn geluid en bewegend beeld beperkt. Je kan met herkenbare bladerknoppen zelf je leestempo bepalen. Verder hebben we, naast de camera die op cruciale momenten inzoomt en zo de visuele aandacht stuurt, maar enkele klikmomenten toegevoegd. Die dwingen je – de bladerknop is daar bewust weggelaten – medeplichtig te worden aan de handelingen van het jongetje. Met als doel een optimale identificatie met de hoofdpersoon.

Het leuke is, dit idee werkt. Uit onderzoek van de VU [Anstadt & Bus, 2019, red], waarbij een boekachtige versie van *Bliksem!*, een geanimeerde versie zonder interactiviteit én onze versie zijn getest bij twee basisscholen, blijkt dat de kinderen bij onze interactieve uitvoering het minst werden afgeleid en het meest in het verhaal zaten. Daarnaast reageerden ze het spontaanst. Op spannende momenten riepen ze bijvoorbeeld "O, pas op!" of "Nee, niet doen!" wat suggereert dat ze echt meeleven. Steeds meer werken we onze ideeën samen met de wetenschap uit. Ons nieuwste boek *Babba Beer* wordt uitgerust met nog meer bewezen hulpmiddelen voor onzekere lezers. Zo kan er worden geschakeld tussen Arabisch, Engels en Nederlands. Daarbij waken we ervoor dat het geen educatieve software wordt: het gaat ons erom kinderen te laten genieten van een verhaal. Als dat lukt, worden ze vanzelf ook wijzer.' ●●● hetwoestewoud.nl

Niels 't Hooft is schrijver en eigenaar van de start-up Immer, een intelligente lees-app die digitaal lezen prettiger maakt en mensen verleidt vaker en langer te lezen.

‘Anders dan veel collega’s heb ik nooit het gevoel gehad dat mijn bestaan begint en eindigt bij de roman. Zo heb ik me altijd enorm aangetrokken gevoeld tot films en games. Ik wil graag uitvogelen hoe je de eigenschappen van verschillende mediavormen kunt combineren en inzetten voor het vertellen van een verhaal.

Toen ik voor gamemakers werkte, ontdekte ik dat deze eigenschappen niet alleen inhoudelijk zijn. Dat je niet in je eentje werkt maar met een team, grote investeringen nodig hebt, met de eindgebruiker gaat praten... die aspecten hebben effect op het proces én eindresultaat. Dat vond ik ongelooflijk interessant en wilde ik verder onderzoeken. Wat allemaal niet uitsluit dat ik nog eens een klassieke papieren roman zal schrijven. Ik heb mijzelf daarom ook wel een hybride schrijver genoemd. Tegenwoordig zeg ik voor de duidelijkheid liever dat ik schrijver en ondernemer ben, en verwijs ik naar wat we bij Immer doen.

Mijn start-up is ontstaan omdat ik, in samenspel met andere makers, een nieuw soort verhaal wilde ontwikkelen, tekstueel maar echt gemaakt voor *smart devices*. Dat is uiteindelijk gelukt met *Lotus*, een verhaal over een gamemaker die vanuit de badkuip in zijn hotelkamer terugblijkt op een mislukt zakenavontuur. Zeker als je met koptelefoon leest, zorgt de app voor een nieuwe leeservaring. De tekst komt in kleine porties op je scherm, ondersteund door veranderende achtergrondkleuren en sfeergeluid. Die elementen hebben een inhoudelijke functie: ze laten zien waar je bent in het verhaal, qua tijd en plaats, maar ook qua emotie. Daardoor hoefde ik soms minder op te schrijven: een boeiende cross-disciplinaire wisselwerking. We merkten dat sommige onderdelen van

‘DE DIGITALE RUIMTE IS GRENZELOOS’

Lotus, de tekstporties bijvoorbeeld, erg werden gewaardeerd door onze lezers en toepasbaar waren op alle boeken. Toen zijn we meer van dat soort tools gaan ontwikkelen. Zoals onze sessietuner, die afhankelijk van je beschikbare tijd laat zien hoe ver je komt in een boek; en boekstapel, die je helpt je volgende boek te kiezen.

Net als Christiaan Coenraads vind ik dat de digitale techniek in dienst moet staan van de literaire kwaliteit van het verhaal. *Alles ruikt naar chocola*, de roman en boek-app van Sidney Vollmer, was een belangrijke inspiratiebron voor *Lotus*. Alle hulde voor het pionierswerk dat Sidney heeft verricht. Maar als je in zijn verhaal vol popverwijzingen op een link klikte, verliet je het boek en ging je naar een YouTube-filmpje. Leuk, maar funest voor de lezer, die hard uit het verhaal werd getrokken. In *Lotus* is alles in de app verwerkt – het moest één holistisch geheel worden: niks wat van de tekst afleidde, geen toeters en bellen. Die balans was trouwens wel moeilijk te vinden. Zo merkten we qua audio dat natuurlijk achtergrondgeluid het beste werkt om de lezer van zijn omgeving af te sluiten. Maar dat vonden we wat saai. Daarom hebben we iets meer de grenzen opgezocht met melodie en geluidseffecten.

Het mooie van de digitale omgeving is dat daar alles kan gebeuren wat je maar kunt verzinnen. Je moet hybride worden als schrijver, samenwerken, funding vinden, maar als dat lukt zijn er eigenlijk geen grenzen. Ik hoop dat meer schrijvers zich hieraan gaan wagen en voor nieuwe ervaringen gaan zorgen, zodat er een rijke variëteit aan digitale verhalen ontstaat.’ ●●●

nielsthooft.com; immer.app.

Roel Willems, universitair docent aan de Radboud Universiteit, doet onderzoek naar de effecten van de Immer-app op de leeservaring.

BETER LEZEN DOOR BEELD EN GELUID

*Interactieve
(verhaal)elementen en
audio kunnen kinderen
met leesmoeilijkheden,
of onwillige lezers,
ondersteuning bieden.*

'Lezen op de computer is eigenlijk best wel leuk. Want op de computer hoor je het verhaal en kan je ook meelesen; in een boek is er geen stem.' Dit citaat van een zevenjarig meisje uit groep drie van basisschool De Fontein (Alphen aan de Rijn) is te horen in een filmpje dat hoort bij een onderzoeksproject van de Universiteit Leiden uit 2015-2016, over het effect van digitale leeskilometers op de leesvaardigheid van beginnende lezers in groep drie.

Uit dit project kwam naar voren dat voor kinderen die graag met een verhaal meelesen of voorgelezen worden, of voor kinderen bij wie de woordenschat vergroot moet worden, interactieve e-boeken een uitkomst kunnen zijn. In het onderzoek werd gebruikgemaakt van geprinte boeken, gewone e-boeken, en e-boeken met letters en woorden die oplichten op het moment dat ze worden voorgelezen. E-boeken met zo'n met de tekst meelopende, oplichtende karaokebalk, helpen beginnende lezers met het herkennen en leren van nieuwe letters en woorden en het krijgen van een beter tekstbegrip, zo bleek. En positief: vooral beginnende lezers met een taalachterstand plukken de vruchten van dit karaokelezen (Sikkema-de Jong & Van Duijn, 2016). Overigens gaat niet alleen de woordherkenning, maar ook de snelheid waarmee deze kinderen woorden leren, sterker vooruit (De Jong & Bus, 2013; Sikkema-de Jong & Van Duijn, 2016).

De karaokebalk is geen uitzondering: uit een meta-analyse van 43 studies blijkt dat multimedia en interactieve extra's – mits goed doordacht – juist aan kinderen met leesmoeilijkheden, of aan onwillige lezers ondersteuning kunnen bieden (Takacs et al., 2015). Zo is de digitale 'tutor', die als geanimeerde muis in beeld verschijnt en kinderen bij het verhaal betreft en hun aandacht activeert door ze bijvoorbeeld vragen te stellen over de plot en personages, eveneens een succesvolle hulp. Onderzoek toont dat leerlingen uit groep zeven die normaal snel zijn afgeleid, meer nieuwe woorden leren met zo'n tutor-boek, dan met een traditioneel boek (Nielen & Bus, 2016). Voorts blijkt dat ook kleuters met concentratiegebrek hun aandacht beter bij het verhaal kunnen houden door middel van digitale extra's: geanimeerde beelden bij de (gesproken) tekst blijken een positieve invloed op hun taalvaardigheid te hebben (Plak, 2016).

Race-lezen met Leesturbo

Behalve e-boeken met leesondersteunende extra's zijn er ook digitale programma's die specifiek zijn bedoeld voor het oefenen van leesdeelvaardigheden. Zo richt de woordleesgame Leesturbo zich op automatische woordherkenning voor beginnende lezers. De spelopdracht is eenvoudig: geef aan of het getoonde woord een nepwoord is of dat het tot een bepaalde categorie behoort. Daarbij wordt hulp geboden door woordverklanking en -spelling. Bij een goed antwoord krijg je punten in de vorm van meters die je met een racevoertuig kan afleggen. Wanneer het leesniveau stijgt, neemt de snelheid van het voertuig ten opzichte van de gemiddelde leessnelheid van het kind zichtbaar toe. Zo blijven kinderen uitgedaagd om hun leessnelheid te verbeteren. Een interventie bij minder vaardige, gemiddeld zevenjarige lezers waarin deze game werd gebruikt, toonde een boost in de automatische woordherkenning: kinderen konden eenvoudige woorden (buiten de game om) efficiënter lezen dan een controlegroep (Van Gorp, Segers, & Verhoeven, 2017). De speelsheid van dit soort games kan eraan bijdragen dat het maken van leeskilometers motiverend blijft.

zwijsen.nl/inspiratie/radboud-onderzocht-effectiviteit-leesturbo;

zwijsen.nl/lesmethoden/veilig-leren-lezen

Beeld, vooral in combinatie met geluid, lijkt trouwens specifiek voor dyslectische kinderen goed te werken. Na een experiment met 38 gewone en 26 dyslectische kinderen van gemiddeld elf jaar, waarin deze vier weken drie verschillende multimedialessen kregen, vonden de onderzoekers bewijs voor een efficiënter leerproces bij de groep dyslectici: een gesproken tekst met plaatjes, of een gesproken én geschreven tekst met plaatjes, had duidelijk meer leereffect dan alleen een geschreven tekst met plaatjes. Dit impliceert dat het samengaan van kijken en luisteren dyslectische kinderen kan helpen bij het lezen en daarmee het leren (Knoop-Van Campen, Segers, & Verhoeven, 2017 & 2018).

Het gebruik van multimediale, digitale teksten en boeken voor minder taalvaardige lezers wordt dan ook steeds meer gemeengoed. Zo is sinds 2015 het programma 'Aangepast Lezen' toegevoegd aan het takenpakket van de Koninklijke Bibliotheek (KB). Bij de implementatie van een eenjarige pilot van dit programma op zeven basisscholen liet de Bibliotheek op school in 2016 een onderzoek uitvoeren, gericht op vier hulpmiddelen die de in totaal honderd niet zo bedreven en/of aarzelende lezers (met dyslexie of een combinatie daarvan met autisme) kregen aangeboden. Daaruit kwam naar voren dat deze kinderen vaker luisterden naar gesproken boeken. Ook het Makkelijk Lezen Plein, een speciale collectie fysieke bibliotheekboeken voor makkelijk en passend lezen, werd vaker bezocht dan voor de start van de pilot. De algehele waardering van de kinderen voor de passend lezen-diensten was bovendien positief. Meest enthousiast waren ze over Yoleo, een online streamingsdienst met hybride boeken waarbij de tekst wordt getoond en voorgelezen in combinatie met een gele meelesbalk. Daarnaast scoorden de luisterboeken en de op het Makkelijk Lezen Plein aangeboden fysieke boeken goed. Opvallend: de kinderen die gebruikmaakten van de luisterboeken hadden het fysieke boek er vaak bij (Faber, 2016).

Door dit soort nieuwe, op passend lezen gerichte boekvormen kunnen minder sterke lezers effectief toewerken naar een voldoende leesniveau. En wat mooi meegenomen is: de (digitale) hulpmiddelen komen het leesplezier van deze kinderen met leesmoelijkheden ten goede, zo kwam uit het praktijkonderzoek van de KB naar voren. Weliswaar kon niet worden hard gemaakt dat dit door de (digitale) ondersteuning van geluid en beeld kwam – een controlegroep ontbrak – maar noemenswaardig, want hoopgevend, is het in ieder geval wel. Dankzij bovengenoemde alternatieve leesvormen kunnen kinderen zo toch met geschreven verhalen in aanraking komen en sluip het traditionele boek via de digitale achterdeur misschien weer naar binnen. ●●●

'De KB is vanuit een wettelijke opdrachttaak verantwoordelijk voor de bibliotheekvoorziening voor personen met een leesbeperking (Aangepast Lezen). Aangepast Lezen streeft ernaar dat mensen met een leesbeperking volwaardig kunnen participeren in maatschappelijk en cultureel opzicht. De voorziening wordt voor de lezers uitgevoerd door Bibliotheekservice Passend Lezen (BPL). Het aanbod bestaat vooral uit braille- en gesproken boeken; die laatste kunnen bijvoorbeeld dyslectici lenen via BPL of uit de openbare bibliotheek.

Binnen de openbare bibliotheek is steeds meer aandacht voor kinderen met leesproblemen, bijvoorbeeld via het Makkelijk Lezen Plein. Voor leesconsulenten is er de training Leesplezier voor kinderen met een leesprobleem. Naast het fysieke aanbod is er digitaal aanbod: via de online jeugdbibliotheek wordt – gratis voor jeugdleden – Yoleo aangeboden: karaokelezen in een spelomgeving. Dat slaat enorm aan, duizenden kinderen hebben hun weg ernaartoe gevonden. E-books kun je laten voorlezen met voorleessoftware en je kunt de pagina vergroten.

Ik heb zelf twee, inmiddels volwassen, dyslectische kinderen, en weet: als je moeite hebt met lezen, krijg je automatisch extra, en minder positieve, aandacht. Dat maakt het er niet makkelijker op. Laat een kind vooral de lol ervaren van een goed verhaal en laat het, naast het lezen, er ook naar luisteren als het dat fijn vindt.'

Marja Geevers, beleidsadviseur Aangepast Lezen, Koninklijke Bibliotheek

TIPS UIT HET BOEKENVELD

Tien quotes met tips om van kinderen (nieuwe) lezers te maken. Met dank aan de geïnterviewden: Dean Bowen, Christiaan Coenraads, Marja Geevers, Frank Hakemulder, Niels 't Hooft, Suzanne Meeuwissen, Erik Rigters, Sahand Sahebdivani, Kila van der Starre en Frank Tazelaar.

TIP 1

Verander van onderaf

‘Als we de jeugd weer enthousiast willen maken voor lezen, moeten we ons afvragen hoe we naar hun voorwaarden kunnen toe bewegen. Dat lukt in ieder geval niet door op afstand beleid te maken. Alleen als we de ruimtes opzoeken waar jongeren met verhalen en literatuur bezig zijn, kunnen we een positieve invloed uitoefenen op het leesgedrag.’

TIP 2

Wissel papier en scherm af

‘Wissel papieren prentenboeken af met goede digitaal verrijkte prentenboeken. Zo bereik je kinderen en ouders die minder vaardig zijn in zelf voorlezen en die anders boeken links zouden laten liggen.’

TIP 3

Lees een dik boek

‘Lees een dik boek. Elk dik boek is goed. Maar mijn ultieme tip zou zijn *Oorlog en vrede*, van Tolstoj.’

TIP 4

Bouw een leesgewoonte op

‘Vind een boek dat jou meteen vanaf pagina één diep aanspreekt. Ik ben ervan overtuigd dat er voor iedereen zo'n boek is. Bouw vervolgens een leesgewoonte op. Lees het boek uit, en daarna nog een. Sta stil bij wat het je brengt. Daag jezelf steeds meer uit. Bij Immer willen we lezers en boeken aan elkaar koppelen én helpen lezen in je leven in te passen.’

TIP 5

Non-boekpoëzie als *stepping stone*

‘Non-boekpoëzie kan een *stepping stone* of *gateway drug* zijn naar meer poëzie. Is iemand enthousiast over een rapnummer, een Instagramdichter of een muurgedicht? Bied eens een poëziebundel aan met gedichten met hetzelfde thema, dezelfde vorm of een vergelijkbare toon of stijl.’

TIP 6

Naast lezen ook luisteren

‘Pilots binnen onder andere de Bibliotheek *op school* tonen het belang van het positieve leesgesprek: vraag kinderen

naar wat hen interesseert en ga op zoek naar een titel en leesvorm waaraan ze écht plezier beleven. En laat een kind, naast het lezen, er ook naar luisteren als het dat fijn vindt.’

TIP 7

Maak boeken smartphone-geschikt

‘Het nieuwe, digitale lezen zou jongeren kunnen stimuleren (meer) te gaan lezen door bijvoorbeeld boeken (in reeksen) op hun lievelingsvoorwerp – hun mobieltje – aan te bieden, passend bij de manier waarop ze hun mobieltjes gebruiken, al dan niet met audiovisuele en interactieve mogelijkheden, zodat lezen die vertrouwde, prettige vibe voor ze krijgt. Gandhi was ook geen lezer, totdat hij stripboeken ontdekte.’

TIP 8

Geef pubers een e-reader

‘Ik parafraseer graag wat Martin Bootsma, teamleider op de Alan Turingschool in Amsterdam, zei in het radioprogramma *De Taalstaat*: boeken helpen je ideeën te vormen over de wereld en om te gaan met emoties. Leer kinderen dus niet alleen goed te lezen; breng hen ook hart voor boeken bij, en ga door roeien en ruiten voor kinderen die het er moeilijk mee hebben. Ze krijgen er zoveel profijt van, ook als ze later met hun handen gaan werken. En: geef pubers een e-reader, zodat ze niet met een kuub papier hoeven te sjouwen.’

TIP 9

Schakel literatuurliefhebbers in

‘De huidige generatie jongeren vraagt om een Deltaplan, er valt een wereld te winnen, vooral in het onderwijs. Wellicht zou je het overbrengen van boekenpassie niet alleen moeten overlaten aan docenten, die zelf niet altijd literatuurliefhebbers zijn. Via literaire organisaties zouden scholen er ambulante leesbevorderaars, zoals schrijvers, voor moeten kunnen inschakelen. Zij kunnen het leesonderwijs ondersteunen en bijvoorbeeld op basis van een soort intakegesprek met leerlingen een individuele boekenlijst samenstellen.’

TIP 10

Zoek naar de *gateway drugs* van jongeren

‘Jongeren zijn niet mediumvast. Hun (fantasie)wereld consumeren ze in de vorm van strips, games, miniseries op Netflix, enzovoort, die in elkaar overlopen. Ze consumeren het allemaal. Neem de Netflixserie *The Witcher*, waar een computerspel van bestaat, gebaseerd op de boekenreeks van Andrzej Sapkowski. Het zou me niks verbazen als jonge mensen dat werk nu weer gaat lezen. Zoek naar de *gateway drugs* van jongeren. Elke generatie heeft ze. Ze kunnen wonderen verrichten en jongeren verslaafd maken – ook aan lezen.’ ●●●

BEGRIPPENLIJST

Lezen

Het opnemen, verwerken, begrijpen, interpreteren, evalueren van en reflecteren op geschreven woorden, zinnen, alinea's, paragrafen en teksten, op papier of digitaal. In enge zin heeft lezen betrekking op het lezen van boeken; in nog engere zin op literaire boeken. In ruime zin wordt ook bedoeld op andere tekstsoorten: kranten, tijdschriften en teksten op internet (zoals e-mail, sociale media, informatieve teksten, verhalen, gedichten enzovoorts).

Leesgedrag

De hoeveelheid tijd die mensen besteden aan het lezen, en de manier waarop ze lezen. Het leesgedrag is afhankelijk van verschillende factoren, zoals de moeilijkheidsgraad van de tekst, het soort tekst, de concentratie, de leesvaardigheid, en de leesmotivatie.

Leesvaardigheid

Het gebruiken van geschreven informatie om te functioneren in de maatschappij, doelen te verwezenlijken en kennis en mogelijkheden te ontwikkelen. Leesvaardigheid omvat een reeks van vaardigheden: het decoderen en begrijpen van woorden en zinnen, het integreren en interpreteren van grotere teksteenheden en het reflecteren op en evalueren van de informatie in de tekst. Leesvaardigheid is onontbeerlijk om te kunnen lezen in verschillende media (print, digitaal) en modaliteiten (fictieboeken, non-fictieboeken, kranten, tijdschriften).

Leesbevordering

Het stimuleren van het lezen bij kinderen, jongeren en volwassenen, met als doel dat zij lezen niet als verplichte activiteit ervaren, maar beschouwen als een leuke en zinvolle (vrije)tijdsbesteding. Binnen de leesbevordering zijn leesplezier en leesmotivatie middelen om de leesvaardigheid en de literaire competentie te stuwen. Immers, wie vaak voor het plezier leest, wordt een steeds vaardiger lezer. Leesbevorderaars stimuleren het lezen van verschillende media (print, digitaal) en modaliteiten (fictieboeken, non-fictieboeken, kranten, tijdschriften). Stichting Lezen richt zich met leesbevordering in het bijzonder op kinderen en jongeren tussen de nul en twintig jaar.

Leesopvoeding

Het opvoeden van kinderen in het lezen, met als doel hen in staat te stellen zich te ontwikkelen tot enthousiaste lezers die graag lezen in hun vrije tijd. Opvoedingsimpulsen worden zowel bewust en intentioneel (bijvoorbeeld voorlezen) als onbewust en spontaan (bijvoorbeeld het voorbeeld geven door zelf te lezen) gegeven. Het kind wordt, volgens de filosofie van het sociaal-constructivisme, beschouwd als een individu dat zelfstandig bepaalt hoe het zich de impulsen eigen maakt. Zo ontwikkelt het zijn of haar eigen biografie met leesvoorkeuren en -gedragingen, en socialiseert het zich tot lezer. Mensen die invloed uitoefenen in de leesopvoeding zijn ouders, onderwijzers, pedagogisch medewerkers, bibliothecarissen en boekverkopers. ●●●

LITERATUUR

Anstadt, R. & Bus, A. (2019). Bliksem! Een experiment met digitale verteltechnieken. In E. Segers, & R. van Steensel (Red.), *Lekker lezen. Over het belang van leesmotivatie* (pp. 219-231). Amsterdam: Stichting Lezen.

Bakker, N. (in voorbereiding). *Digitaal lezen, anders lezen. De technologische leesrevolutie in empirisch perspectief*. Amsterdam: Stichting Lezen.

Bakker, N. (2013). *Digitaal lezen – wie doen het al? Een SMB-dieptestudie naar het profiel van de e-boekenlezer en de leesbeleving van de e-reader, tablet en laptop*. Amsterdam: Stichting Lezen.

Bax, S. (2016). *De literatuur draait door. De schrijver in het mediatijdperk*. Amsterdam: Prometheus.

Blom, H., Segers, E., Knoors, H., Hermans, D., & Verhoeven, L. (2018). Comprehension and navigation of networked hypertexts. *Journal of Computer Assisted Learning*, 34(3), 306-314.

Bos, L., Damstra, G., Kieft, M., Notten, N., & Wijs, F. de (2018). *Dichter bij de schrijver, dichter bij lezen. De opbrengsten van schrijversbezoeken in primair en voortgezet onderwijs*. Amsterdam: Stichting Lezen.

Bowman, L. L., Levine, L. E., Waite, B. M., & Gendron, M. (2010). Can students really multitask? An experimental study of instant messaging while reading. *Computers & Education*, 54(4), 927-931.

Broek, A. van den, & Gieles, Y. (2018). *Het culturele leven: Culturele domeinen bezien vanuit 14 kernthema's*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Bus, A. G., & Takacs, Z. K. (2015). Dankzij digitale hulpmiddelen meer leesbegrip en meer leesplezier? In D. Schram (Red.), *Hoe maakbaar is de lezer* (pp. 97-108). Delft: Eburon.

Bus, A. G., Takacs, Z. K., & Kegel, C. A. T. (2015). Affordances and limitations of electronic storybooks for young children's emergent literacy. *Developmental Review*, 35, 79-97.

Carr, N. (2008, juli/aug). Is Google making us stupid? What the internet is doing to our brains. *The Atlantic*. Geraadpleegd van <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2008/07/is-google-making-us-stupid/306868/>

Cho, K. W., Altarriba, J., & Popiel, M. (2015). Mental juggling: When does multitasking impair reading comprehension? *The Journal of General Psychology*, 142(2), 90-105.

Clinton, V. (2019). Reading from paper compared to screens: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Research in Reading*, 42(2), 288-325.

CPNB & Team Vier (2020). *Resultaten #ikleesthuis*. Amsterdam: CPNB.

Delgado, P., Vargas, C., Ackerman, R., & Salmerón, L. (2018). Don't throw away your printed books: A meta-analysis on the effects of reading media on reading comprehension. *Educational Research Review*, 25, 23-38.

Droop, M., Gorp, K. van, & Verheul, I. (2017). Gamenderwijs leesvaardigheid Engels oefenen. *Levende Talen Tijdschrift*, 18(4), 12-25.

DUO Onderwijsonderzoek (2017). *De leesmotivatie van Nederlandse kinderen en jongeren*. Amsterdam: Stichting Lezen.

Faber, J. (2016). Leesplezier voor kinderen met leesproblemen? Resultaten uit de pilots Aangepast Lezen en Makkelijk Lezen Plein in de Bibliotheek op school van de Koninklijke Bibliotheek. In R. van Steensel & E. Segers (Red.), *Succesvol lezen in het onderwijs* (pp. 15-26). Delft: Eburon.

GfK & Koninklijke Bibliotheek (2019). Bereik online leesplatformen: *Verkoop, aanbeveling en sociaal lezen en schrijven*. Amstelveen: GfK.

Gils, J. van, Bakker, N., & Evers-Vermeul, J. (2020). De tablet, het geheime wapen voor leesbevordering? De invloed van tekstdrager op leesmotivatie, immersie en tekstbegrip. *Levende Talen Tijdschrift*, 21, 3-13.

Gorp, K. van, Segers, P. C. J., & Verhoeven, L. T. W. (2017). Enhancing decoding efficiency in poor readers via a word identification game. *Reading Research Quarterly*, 52(1), 105-123.

Gubbels, J., van Langen, A. M. L., Maassen, N. A. M., & Meelissen, M. R. M. (2019). *Resultaten PISA-2018 in vogelvucht*. Enschede: Universiteit Twente.

Hassler-Forest, D. (2013). *Transmedia: Verhalen vertellen in het digitale tijdperk*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Hooft, N. 't, Dresscher, P., O'Hare, E. (2017). *Digitale literatuur: Scan van innovatieprojecten*. Amsterdam: KvB Boekwerk.

Huysmans, F. (2013). *Van woordjes tot wereldliteratuur: Onderzoeksrapport over de leeswereld van kinderen van 7 tot 15 jaar*. Amsterdam: Stichting Lezen.

Jong, M. T. de, & Bus, A. G. (2002). Quality of book-reading matters for emergent readers: An experiment with the same book in a regular or electronic format. *Journal of Educational Psychology*, 94(1), 145-155.

- Jong, M., & Bus, A. (2013). *AVI gaat digitaal: Beginnende lezers oefenen op tablet*. Amsterdam: Stichting Lezen.
- Kennisnet (2017). *Monitor Jeugd en Media 2017*. Zoetermeer: Kennisnet.
- Kist, R. (2015, april). Help, mijn kind kan eerder swipen dan lopen. *NRC Handelsblad*. Geraadpleegd van <https://www.nrc.nl/nieuws/2015/04/02/help-mijn-kind-kan-eerder-swipen-dan-lopen-a1497087>
- Knoop-Van Campen, C. A. N., Segers, E., & Verhoeven, L. (2017). Multimedialeren bij kinderen met dyslexie. In R. van Steensel & E. Segers (Red.), *Succesvol lezen in het onderwijs* (pp. 117-126). Delft: Eburon.
- Knoop-Van Campen, C. A. N., Segers, E., & Verhoeven, L. (2018). The modality and redundancy effects in multimedia learning in children with dyslexia. *Dyslexia*, 24(2), 140-155.
- Knulst, W., & Kraaykamp, G. (1996). *Leesgewoonten : een halve eeuw onderzoek naar het lezen en zijn belagers*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kong, Y., Sik Seo, Y., & Zhai, L. (2018). Comparison of reading performance on screen and on paper: A meta-analysis. *Computers & Education*, 123, 138-149.
- Koninklijke Bibliotheek (2020). *Dossier de Bibliotheek in coronatijd*. Geraadpleegd van <https://www.bibliotheekinzicht.nl/dossiers/de-bibliotheek-in-coronatijd#toc-groei-van-de-digitale-bibliotheek>
- Kruistum, C. van (2013). *Changing engagement of youth in old and new media literacy: Patterns, functions and meanings* (proefschrift). Utrecht: Universiteit Utrecht.
- KvB Boekwerk & GfK (2014). *Rapportage Boekenbranche Meting 30. 2e themameting van 2014, naar digitaal lezen*. Amsterdam: KvB Boekwerk.
- KvB Boekwerk & GfK (2017). *Rapportage Boekenbranche Meting 42. Themameting: Leesopvoeding*. Amsterdam: KvB Boekwerk.
- KvB Boekwerk & GfK (2018). *Rapportage Boekenbranche Meting 44. 1e themameting van 2018 naar het kopen, lezen en lenen van boeken onder jongeren tussen 12 en 25 jaar*. Amsterdam: KvB Boekwerk.
- KvB Boekwerk & GfK (2019). *Rapportage Boekenbranche Meting 47. 1e reguliere meting van 2019 naar het kopen, lezen en lenen van boeken*. Amsterdam: KvB boekwerk.
- KvB Boekwerk & GfK (2019). *Rapportage Boekenbranche Meting 48. 1e themameting van 2019 naar genres*. Amsterdam: KvB Boekwerk.
- KvB Boekwerk & GfK (2020). *Rapportage Boekenbranche Meting 52. Themameting digitaal lezen*. Amsterdam: KvB Boekwerk.
- Mangen, A. (2008). Hypertext fiction reading: Haptics and immersion. *Journal of Research in Reading*, 31(4), 404-419.

- Mangen, A., & Kuiken, D. (2014). Lost in an iPad: Narrative engagement on paper and tablet. *Scientific Study of Literature*, 4(2), 15-177.
- Miall, D. S., & Dobson, T. (2001). Reading hypertext and the experience of literature. *Texas Digital Library*, 2(1).
- Nielen, T. M. J. (2016). *Aliteracy: Causes and solutions* (proefschrift). Leiden: Universiteit Leiden.
- Nielen, T., & Bus. A. (2016). *Onwillige lezers: Onderzoek naar redenen en oplossingen*. Delft: Eburon.
- OECD (2015). *Students, computers and learning: Making the connection*. PISA, OECD Publishing.
- Ostenson, J. (2013). Exploring the boundaries of narrative: Video games in the English classroom. *The English Journal*, 102(6), 71-78.
- Pereira, J. (2013). Video game meets literature: Language learning with interactive fiction. *e-TEALS: An e-journal of Teacher Education and Applied Language Studies*, 4, 19-45.
- Plak, R. D. (2016). *What works for whom? Differential genetic effects of early literacy interventions in kindergarten* (proefschrift). Leiden: Universiteit Leiden.
- Qrius (in voorbereiding). *De leescultuur van jongeren*. Amsterdam: Stichting Lezen.
- Raad voor Cultuur & Onderwijsraad (2019). *Lees! Een oproep tot een leesoffensief*. Den Haag: Raad voor Cultuur/Onderwijsraad.
- Roback, D. (2013, maart). Facts & Figures 2012: 'Hunger Games' Still Rules in Children's. *Publishers Weekly*. Geraadpleegd van <https://www.publishersweekly.com/pw/by-topic/childrens/childrens-industry-news/article/56411-hunger-games-still-rules-in-children-s-facts-figures-2012.html>
- Sari, B., Başal, H. A., Takacs, Z. K., & Bus, A. G. (2019). A randomized controlled trial to test efficacy of digital enhancements of storybooks in support of narrative comprehension and word learning. *Journal of Experimental Child Psychology*, 179, 212-226.
- Schaper, J., Haan, J. de, & Wennekers, A. (2019). *Trends in Media: Tijd. Onderzoek naar tijdsbesteding op het gebied van media-activiteiten*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Sikkema-de Jong, M. T., & Duijn, D. N. van (2016). *Eindverslag Praktijkgericht Onderzoek Leesvaardig door digitale leeskilometers in groep 3: Differentiatie door inzet van ICT*. Den Haag: NRO.
- Singer, L. M., & Alexander, P. A. (2017). Reading on paper and digitally: What the past decades of empirical research reveal. *Review of Educational Research*, 87(6), 1007-1041.
- Singer, L. M., Alexander, P. A., & Berkowitz, L. E. (2019). Effects of processing time on comprehension and calibration in print and digital mediums. *The Journal of Experimental Education*, 87(1), 101-115.

- Smeets, D. J. H. (2012). *Storybook apps as a tool for early literacy development* (proefschrift). Leiden: Universiteit Leiden.
- Sonck, N., & Haan, J. de (2015). *Media:Tijd in beeld. Dagelijkse tijdsbesteding aan media en communicatie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Spitzer, M. (2013). *Digitale dementie: hoe wij ons verstand kapotmaken*. Amsterdam: Atlas contact.
- Starre, K. van der (2017). *Poëzie in Nederland: Een onderzoek naar hoe vaak en op welke manier volwassenen in Nederland in aanraking komen met poëzie*. Amsterdam: Stichting Lezen.
- Starre, K. van der. (2020, nog te verschijnen proefschrift) *Poëzie buiten het boek. De circulatie en het gebruik van poëzie*. Universiteit Utrecht.
- Stichting Lezen (2018). *Lezen*, 13(3). Amsterdam: Stichting Lezen.
- Takacs, Z. K., Swart, E. K., & Bus, A. G. (2015). Benefits and pitfalls of multimedia and interactive features in technology-enhanced storybooks: A meta-analysis. *Review of Educational Research*, 85(4), 698-739.
- Tellegen, S., & Frankhuizen, J. (2002). *Waarom is lezen plezierig?* Delft: Eburon.
- Ven, I. van de (2017). Creative reading in the information age: paradoxes of close and distant reading. *The Journal of Creative Behavior*, 53(2), 156-164.
- Waterloo, S. F., Wennekers, A. M., & Wiegman, P. R. (2019). *Media:Tijd 2018*. Amsterdam/Den Haag: NOM, NLO, SKO, PMA en SCP.
- Wennekers, A. M., Huysmans, F., & Haan, J. de (2018). *Lees:Tijd. Lezen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Wikipedia (2020). *A Song of Ice and Fire*. Geraadpleegd van https://en.wikipedia.org/wiki/A_Song_of_Ice_and_Fire.
- Wolf, M. (2018). *Reader, Come Home. The Reading Brain in a Digital World*. New York: Harper.
- Wolf, M. (2018, aug). Skim reading is the new normal. The effect on society is profound. *The Guardian*. Geraadpleegd van <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/aug/25/skim-reading-new-normal-maryanne-wolf>
- Wybenga (2012, feb). E-book evangelisten. *NRC handelsblad*. Geraadpleegd van <https://www.nrc.nl/nieuws/2012/02/25/e-book-evangelisten-12264813-a679606>

DE ONDERZOEKSREEKS VAN STICHTING LEZEN

RECENT VERSCHENEN

Lezen en schrijven op het web

Op online lees- en schrijfplatforms worden boekentips gedeeld, wordt gepraat over boeken, worden verhalen geschreven en leesclubs opgericht. Deze digitale, sociale en verbindende activiteiten bieden kansen om het lezen onder jongeren te bevorderen. Daarom inventariseerden Kramer, Evers-Vermeul en Bakker de online lees- en schrijfplatforms die in Nederland beschikbaar zijn. In dit rapport wordt inzicht gegeven in de eigenschappen van de platforms en welke mogelijkheden deze kunnen bieden. Een selectie van zes platforms werd verdiepend geanalyseerd om te onderzoeken in welke mate de platforms tegemoetkomen aan de drie psychologische basisbehoeften die ten grondslag liggen aan (lees)motivatie: competentie, autonomie en verbondenheid.

Kramer, M., Evers-Vermeul, J., & Bakker, N. (2020). *Lezen en schrijven op het web: een inventarisatie van online lees- en schrijfplatforms*. Amsterdam: Stichting Lezen.

Jeugdliteratuur door de lens van etnisch-culturele diversiteit

Kinderen verlangen naar verhalen. Verhalen bieden hun een inkijkje in zowel vertrouwde als nieuwe werelden en breiden zo stukje bij beetje hun kennis van de werkelijkheid uit. Maar wat nou als de verhalen die kinderen lezen slechts een deel van de werkelijkheid, en van de mensen daarin, belichten? Wat als de beeldvorming vervormd, beperkt of eenzijdig is? In *Jeugdliteratuur door de lens van etnisch-*

culturele diversiteit zoomen Sara Van den Bossche en Anne Klomberg (Tilburg University) in op etnisch-culturele diversiteit in Nederlands-talige jeugdliteratuur. Ze onderzoeken hoe jeugdboeken gebruikt kunnen worden om over diversiteit en inclusiviteit na te denken— ook in de wereld buiten het boek. Daarbij richten zij hun pijlen niet alleen op jeugdboeken zelf, maar ook op het publiek van die boeken. Hoe kunnen jonge en volwassen lezers de (impliciete) culturele denkbeelden in jeugdboeken leren herkennen en kritisch leren bevragen? **Van den Bossche, S., & Klomberg, A. (2020).** *Jeugdliteratuur door de lens van etnisch-culturele diversiteit*. Utrecht: Eburon.

Lezen doe je samen. Hoe kan leeshonger gestimuleerd worden?

Hoe wordt iemand een lezer en hoe blijft iemand lezen? Dat kan alleen door positieve leeservaringen op te doen en dat lukt alleen met de hulp van anderen. De (bijna) lezer en de ander staan centraal in dit boek. Mia Stokmans (Tilburg University) heeft alles wat inmiddels uit onderzoek bekend is over leesdoelen, leesmotivatie en succesvolle leesbevordering vervat in wat ze 'het leeshongermodel' heeft gedoopt. Dit model beschrijft hoe anderen lezers kunnen maken en hoeden. Ze helpen hen bij het kiezen van een boek, verleiden hen dat ook daadwerkelijk te lezen en vragen naar leeservaringen. Dit boek biedt inzicht in hoe lezers geboren worden en biedt praktische handvatten voor leesbevordering. Dit alles onder het motto: lezen doe je niet alleen, maar samen.

Stokmans, M., & Wolters, R. (2019). *Lezen doe je samen. Hoe kan leeshonger gestimuleerd worden?* Utrecht: Eburon.

Leesmonitor – Het Magazine

Naast de website verschijnt er elk jaar een magazine rond een specifiek thema. Stichting Lezen wil met deze reeks de leescultuur duiden aan de hand van feiten en cijfers uit wetenschappelijk onderzoek.

Leesopvoeding: hoe wijs je kinderen de weg naar het boek? november 2019

Het lezen van boeken wordt van generatie op generatie overgedragen. Maar hoe vindt dit proces plaats? En op welke wijze kunnen ouders, grootouders en professionele leesbevorderaars het lezen bij kinderen stimuleren?

Leesmotivatie: hoe raak je de juiste snaar? december 2018

Leesmotivatie is de sleutel tot leessucces. Maar wat is leesmotivatie? Welke soorten leesmotivatie zijn er? Onder welke voorwaarden ontstaat leesmotivatie? En hoe kun je dit doen, kinderen helpen uit te groeien tot gemotiveerde lezers?

Wat beweegt het boek? Over de opbrengsten van lezen september 2017

Lezen is goed voor je, het maakt je tot een beter mens. Dit wordt met grote regelmaat beweerd, maar klopt het ook? En zo ja, welke opbrengsten heeft lezen dan, voor individu en samenleving?

Digitaal lezen, anders lezen? maart 2016

Je hoort regelmatig beweren dat digitaal lezen anders lezen is. Hoeveel bewijs bestaat er voor deze stelling? Als we anders lezen van het scherm, welke verschillen zijn er dan met het vertrouwde papier? En hoe kunnen leesbevorderaars daarop inspelen?

Te lezen via de website Leesmonitor.nl of te bestellen op papier:

1 t/m 20 exemplaren: € 4,00 verzendkosten

21 exemplaren of meer: € 10,00 verzendkosten

1 of 2 exemplaren buitenland: € 6,25 verzendkosten

meer exemplaren: verzendkosten op aanvraag.

Verzendingen naar postbusnummers zijn niet mogelijk.

bestellingen@lezen.nl

leesmonitor.nl

Leesmonitor.nl is een initiatief van Stichting Lezen.

LEESMONITOR

STICHTING LEZEN